

Ondernemerschap, een motor voor jobcreatie?

Een oefening in het kader van de Vlaamse
Arbeidsrekening

Luc Sels
Steunpunt Werk en Sociale Economie
Faculteit Economie en Bedrijfswetenschappen, K.U.Leuven

Sophie De Winne
Ilke Van Beveren
Lessius, Associatie K.U.Leuven,
Faculteit Economie en Bedrijfswetenschappen, K.U.Leuven

9-2010

WSE Report

Steunpunt Werk en Sociale Economie
Parkstraat 45 bus 5303 – 3000 Leuven
T:32(0)16 32 32 39 F:32(0)16 32 32 40
steunpuntwse@econ.kuleuven.be
www.steunpuntwse.be

Ondernemerschap, een motor voor jobcreatie? Een oefening in het kader van de Vlaamse Arbeidsrekening¹

Luc Sels
Sophie De Winne
Ilke Van Beveren

Een onderzoek in opdracht van de Vlaamse minister van Financiën, Begroting, Werk, Ruimtelijke Ordening en Sport, in het kader van het VIONA-onderzoeksprogramma

<p>Deze publicatie kwam tot stand met steun van het Europees Sociaal Fonds. Het ESF stelt middelen ter beschikking voor initiatieven die bijdragen tot meer en betere jobs voor meer mensen.</p> <p>Ontdek de werking in Vlaanderen via www.esf-agentschap.be.</p>	<p>Kernthema's ESF 2007-2013</p> <ul style="list-style-type: none"> Talenten activeren Arbeidskansen geven Ondernemen met mensen
 <p>ESF investeert in jouw toekomst.</p>	

¹ Een eerdere versie van de in deze bijdrage geschetste analyses werden gepubliceerd in de context van het Steunpunt Ondernemen en Internationaal Ondernemen, meer bepaald in het Jaarboek 2009 ('Groeizaam Vlaanderen').

Sels, Luc; De Winne, Sophie & Van Beveren, Ilke

Ondernemerschap, een motor voor jobcreatie? Een oefening in het kader van de Vlaamse Arbeidsrekening.

Luc Sels, Sophie De Winne & Ilke Van Beveren – Leuven: Katholieke Universiteit Leuven. Steunpunt Werk en Sociale Economie / Katholieke Universiteit Leuven. Faculteit Economie en Bedrijfswetenschappen, 2010, 38p.

ISBN-97 890-8873-057-3

Copyright (2010)

Steunpunt Werk en Sociale Economie
Parkstraat 45 bus 5303 – B-3000 Leuven
T:32(0)16 32 32 39 - F:32(0)16 32 32 40
steunpuntwse@econ.kuleuven.be
www.steunpuntwse.be

Faculteit Economie en Bedrijfswetenschappen
Naamsestraat 69 bus 3500 – B-3000 Leuven
T:32(0)16 32 66 12 – F:32(0)16 32 67 91
info@econ.kuleuven.be
www.econ.kuleuven.be

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this report may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means, without permission in writing from the publisher.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave.....	III
Lijst tabel en figuren	IV
1. Vlaamse Arbeidsrekening en Verrijkte Kruispuntbank	5
1.1 De bronnen toegelicht.....	5
1.2 VAR meets VKBO.....	6
2. Startend ondernemerschap: evolutie doorheen de tijd.....	7
3. Startend ondernemerschap: regionale diversiteit.....	9
4. Startend ondernemerschap, werkzaamheid en werkloosheid	12
5. Startend ondernemerschap en werkgelegenheidsgroei	15
6. Conclusie en beleidsaanbevelingen	21
7. Afsluitende noot.....	23
Referenties.....	24
Bijlage 1	26
Groep 1 (donkergroen).....	26
Groep 2 (geel).....	28
Groep 3 (lichtgroen)	32
Groep 4 (rood)	33
Groep 5 (oranje).....	34
Groep 6 (donkerbruin).....	35
Groep 7 (lichtbruin)	37
Bijlage 2	38

Lijst tabel en figuren

Tabel 1.	Start-up rate voor de periode 2001 – 2006	8
Figuur 1.	Evolutie in start-up rate – Vlaams, Waals en Brussels Hoofdstedelijk Gewest – periode 1990 tot en met 2007	7
Figuur 2.	Start-up rates op gemeentelijk niveau in 1990	10
Figuur 3.	Start-up rates op gemeentelijk niveau in 2007	10
Figuur 4.	Clusters van gemeenten op basis van de evolutie in start-up rate in de periode 1990 - 2007	12
Figuur 5.	Clusters van gemeenten op basis van de start-up rate, de werkzaamheidsgraad en de werkloosheidsgraad in 2007	14
Figuur 6.	De impact van startend ondernemerschap op de werkgelegenheid	15
Figuur 7.	Start-up rate en groei in werkgelegenheid (België – alle gemeenten).....	17
Figuur 8.	Start-up rate en groei in werkgelegenheid (Vlaams Gewest)	18
Figuur 9.	Start-up rate en groei in werkgelegenheid (Brussels Hoofdstedelijk Gewest)	19
Figuur 10.	Start-up rate en groei in werkgelegenheid (Waals Gewest)	20

Ondernemerschap wordt vaak gezien als belangrijke hefboom van jobcreatie. Een belangrijke vraag is of deze hefboomfunctie ook in het Vlaamse Gewest werkt. Om deze vraag te beantwoorden, moeten we kijken naar de bijdrage van startend ondernemerschap aan werkgelegenheids-groei. Dat is meteen ook de centrale doelstelling in dit WSE Report. Of we in Vlaanderen kunnen spreken van een hefboomfunctie zullen we nagaan met behulp van longitudinale gegevens over een periode van 1990 tot en met 2007. Om de specificiteit van de Vlaamse situatie juist te kunnen duiden, zullen we ook vergelijken met de realisaties voor de twee andere gewesten en België in zijn totaliteit. We gebruiken hiertoe data op regionaal en provinciaal niveau, arrondissementsniveau en gemeentelijk niveau. We zien deze oefening niet alleen als een belangrijke inhoudelijke toets van onze realisaties op het vlak van ondernemerschap. Het is tevens de bedoeling om aan te tonen hoe specifieke modules uit de Vlaamse Arbeidsrekening, uitgebouwd door het Steunpunt WSE, ook gebruikt kunnen worden voor diepgaande en longitudinale analyses met een grote relevantie voor beleidsevaluatie.

In wat volgt geven we eerst wat meer duiding bij de Vlaamse Arbeidsrekening (VAR) en bij de Verrijkte Kruispuntbank Ondernemingen (VKBO), gezien dit belangrijkste bronbestanden zijn voor de verdere analyses in dit Report. In tweede instantie brengen we grafisch de regionale diversiteit in start-up ratio's in kaart. In het derde luik gaan we in op de eigenlijke effectmeting, meer bepaald de schatting van de jobcreatie vanuit startend ondernemerschap. We ronden af met een reflectie over ondernemerschapsbeleid.

1. Vlaamse Arbeidsrekening en Verrijkte Kruispuntbank

Met de Vlaamse Arbeidsrekening (VAR) en de Verrijkte Kruispuntbank Ondernemingen (VKBO) beschikken we vandaag over twee bronnen die ons ruime mogelijkheden bieden voor de monitoring van de regionale en lokale arbeidsmarkt. De VAR richt zich hoofdzakelijk op het in kaart brengen van de beroepsbevolking; de VKBO omvat een brede waaier aan bedrijfsgegevens die kunnen aangewend worden om statistieken over ondernemingen op te maken.

1.1 De bronnen toegelicht

De Vlaamse Arbeidsrekening (VAR), uitgewerkt door het Steunpunt Werk en Sociale Economie in samenwerking met het Departement Werk en Sociale Economie, is een raamwerk voor het integreren van de belangrijkste arbeidsmarktstatistieken. Ze moet toelaten om op een systematische en geïntegreerde wijze inzicht te verschaffen in de globale arbeidsmarkt en in regionale, lokale en sectorale deelmarkten (Herremans, 2007). Hiervoor maken we gebruik van administratieve en officieel gevalideerde databanken (zoals onder meer de RSZ, RSZPPO, RSVZ, RVA, RIZIV). Met de VAR beschikken we over een brede waaier van statistiekgegevens over de aanbodzijde van de arbeidsmarkt (beroepsbevolking). De gegevens in de VAR maken het mogelijk om de Belgische bevolking op te splitsen naar socio-economische positie (werkend, werkzoekend, inactief) en naar de belangrijkste profielkenmerken: geslacht, leeftijd, statuut (loontrekkend, zelfstandig, helper) en activiteitssector. Aan de kant van de vraagzijde verschaft de VAR momenteel informatie over de jobs (eventueel opgesplitst naar sector en statuut), VDAB-vacatures en de vestigingen met personeel (naar sector en grootte); ook dit tot op gemeentelijk niveau volgens plaats van de (lokale) vestiging.

De Verrijkte Kruispuntbank Ondernemingen (VKBO) omvat gegevens over de Vlaamse en Belgische ondernemingen. De VKBO werd door de Vlaamse Overheid ontwikkeld als een uitbereiding van de Kruispuntbank Ondernemingen (KBO), een databank van ondernemingen opgericht door de Federale Overheidsdienst Economie in het kader van de administratieve vereenvoudiging, en bevat bijkomende gegevens van de RSZ, de jaarrekeningen, Vlaamse dossierbestanden, enzo-

voort. De ‘Coördinatieceel Vlaams e-governement’ (Corve) staat in voor het beheer van de databank en de Studiedienst van de Vlaamse Regering (SVR) genereert uit de gegevens ondernemingsstatistieken.

Met de VKBO beschikken we over een waardevolle administratieve bron om het Belgische, regionale of lokale ondernemingslandschap cijfermatig in kaart te brengen. Zo kan de VKBO-databank meer inzicht geven in het juridisch statuut of het type van de ondernemingen (bv. natuurlijke personen versus rechtspersonen), over werkgevers die vallen onder RSZ of RSZPPO, handelsondernemingen, ambachtsmannen, BTW-plichtige ondernemingen, enzovoort. Tevens kunnen aan de hand van de VKBO-gegevens de structuur en activiteiten van een onderneming in kaart gezet worden. Hierbij denken we onder meer aan de koppeling van een onderneming (maatschappelijke zetel) aan haar eventuele vestigingseenheden, of aan de aanduiding van de hoofd- en nevenactiviteiten (Nace-Bel-sectoren) van de onderneming en haar vestigingen. De databank bevat ook gegevens over de paritaire comités van de onderneming en de RSZ-tewerkstelling (op ondernemings- of vestigingsniveau). Tot slot is het mogelijk om via nog andere variabelen de levenscyclus van een onderneming in kaart te brengen (bijvoorbeeld moment van oprichting en stopzetting van een onderneming of vestigingseenheid).

Een vraag die zich bij de ondernemingsgegevens uit de VKBO opdringt, is deze naar de afbakening van het begrip ‘onderneming’. Zo bevat de (V)KBO bijvoorbeeld ook openbare besturen, OCMW’s of gemeenten. Daarenboven is het huidig economisch weefsel zo complex geworden dat een ‘onderneming’ niet eenduidig te definiëren valt (SVR, 2010). Legt men de focus op de BTW-plicht, de rechtsvorm, het al dan niet tewerkstellen van personeel, enzovoort? De SVR baseert zich in cijfergegevens van de VKBO op de BTW-plicht van de onderneming en gaat uit van alle BTW-plichtige entiteiten als natuurlijke persoon of als rechtspersoon (in de hoedanigheid van ‘handelsonderneming’). Ook moeten we het onderscheid maken tussen gegevens op het niveau van de onderneming (of maatschappelijke zetel) en op het niveau van de vestigingen van een onderneming. Voor analyses op regionaal of lokaal niveau is dit een belangrijk aandachtspunt. Zo kunnen cijfergegevens gecentraliseerd worden opgemaakt, op basis van de maatschappelijke zetel van een onderneming, dan wel gedecentraliseerd voor de verschillende vestigingen binnen een onderneming afzonderlijk. Op beide niveaus zijn in de VKBO gegevens beschikbaar.

1.2 VAR meets VKBO

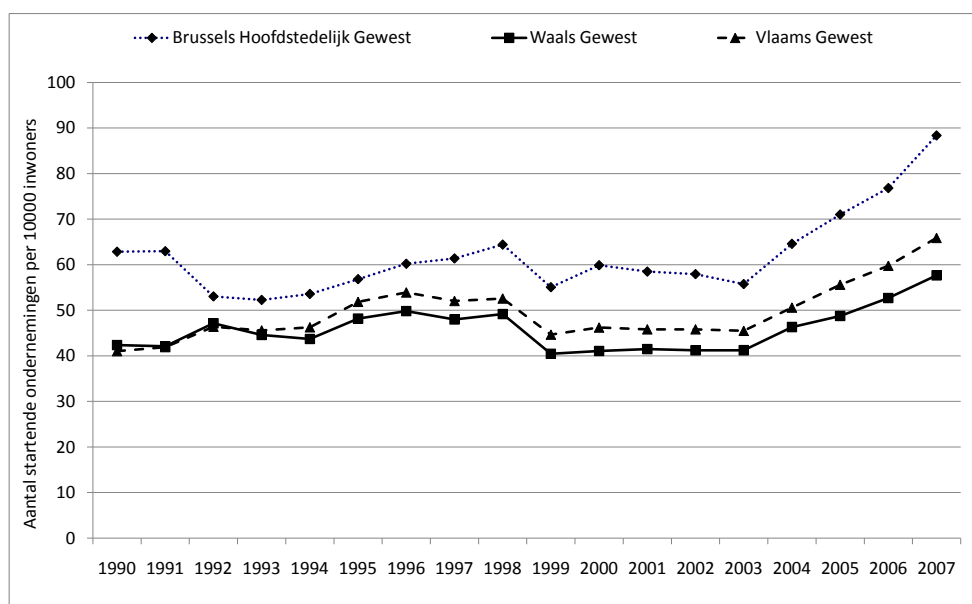
Vanuit de Vlaamse Arbeidsrekening blijven de indicatoren over de vraagzijde van de arbeidsmarkt eerder beperkt. Voor wat betreft de ondernemingen wordt momenteel uitgegaan van de RSZ-cijfers over het aantal vestigingen met personeel. Met een uitbereiding van gegevens uit de VKBO in de arbeidsrekening zou deze component verder kunnen uitgebouwd worden. Zo zullen ook de vestigingen zonder personeel in kaart gebracht kunnen worden of kan het mogelijk zijn om de huidige VAR-gegevens over de vestigingen met personeel af te toetsen aan de gegevens binnen de VKBO (bv. met het oog op controle van dubbeltellingen). Daarnaast zouden de reeds beschikbare variabelen – die zich in de VAR vooralsnog beperken tot sector en grootte – kunnen worden uitgebreid met bijkomende gegevens, zoals deze die in vorige paragraaf werden opgesomd.

Voor arbeidsmarktonderzoek en de monitoring van de (regionale en lokale) arbeidsmarkt bieden zich dus nieuwe mogelijkheden aan. De Studiedienst van de Vlaamse Regering wendde de VKBO-gegevens recent aan om het profiel van de Vlaamse onderneming anno 2010 in kaart te zetten (SVR, 2010). Maar de VKBO-data, gecombineerd met gegevens uit de Vlaamse Arbeidsrekening, biedt ook mogelijkheden tot meer innovatief onderzoek, zoals wordt geïllustreerd in dit rapport rond startend ondernemerschap en de tewerkstellingseffecten op lokaal niveau.

2. Startend ondernemerschap: evolutie doorheen de tijd

We beginnen bij de evolutie van startend ondernemerschap. Figuur 1 toont de start-up rate of *opstartgraad* over de periode 1990-2007 voor de drie Gewesten. De *opstartgraad* is gemeten als het aantal startende ondernemingen per 10 000 inwoners. De cijfers geven telkens de gekende toestand weer op 31 december van het jaar en omvatten zowel natuurlijke als rechtspersonen.² De gegevens over het aantal oprichtingen zijn afkomstig uit de VKBO. De gegevens over de bevolking komen uit de VAR.

Figuur 1. Evolutie in start-up rate – Vlaams, Waals en Brussels Hoofdstedelijk Gewest – periode 1990 tot en met 2007

Bron: VKBO – Bewerking SVR

De opstartgraad bedraagt gemiddeld 65,78 startende ondernemingen per 10 000 inwoners. In vergelijking met andere landen is deze opstartgraad relatief hoog (zie Tabel 1 voor een vergelijking van cijfers voor het jaar 2005). België moet binnen Europa enkel Luxemburg, Spanje, Tsjechië en Portugal laten voorgaan als meer ondernemende landen.

² NV, VOF, BVBA, GCV, CVA, CV, BV, restcategorie (vennootschap zonder RP en Europese vennootschappen)

Tabel 1. Start-up rate voor de periode 2001 – 2006

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2001-2005	2001-2006
Zwitserland	n.b.	n.b.	n.b.	14.46	13.52	14.00	n.b.	n.b.
Oostenrijk	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	30.50	31.51	n.b.	n.b.
Frankrijk	n.b.	n.b.	n.b.	34.06	34.29	34.83	n.b.	n.b.
Nederland	32.44	34.42	31.11	32.76	38.35	n.b.	5.91 18%	n.b.
Finland	32.48	33.41	35.54	37.89	39.39	n.b.	6.91 21%	n.b.
Slovakije	73.24	77.50	45.29	53.68	40.76	n.b.	-32.48 -44%	n.b.
Groot-Brittannië	35.81	35.61	41.50	45.92	44.67	42.23	8.86 25%	6.43 18%
Zweden	38.59	36.26	36.59	40.32	45.22	44.04	6.63 17%	5.45 14%
Italië	51.76	49.60	48.16	51.64	52.61	48.24	0.85 0.02%	-3.52 -0.07%
Slovenië	29.68	32.87	30.14	38.00	41.98	48.61	12.30 41%	18.93 65%
Denemarken	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	50.24	n.b.	n.b.	n.b.
Hongarije	67.69	82.51	58.97	58.15	51.85	49.19	-15.84 -23%	-18.51 27%
<i>België</i>	<i>45.34</i>	<i>45.36</i>	<i>45.51</i>	<i>51.18</i>	<i>54.91</i>	<i>60.28</i>	<i>9.57 21%</i>	<i>14.94 33%</i>
Luxemburg	63.53	60.27	56.42	55.36	60.60	69.21	-2.93 5%	5.68 9%
Spanje	59.25	61.36	65.75	66.53	73.24	74.31	13.99 24%	15.06 25%
Tsjechië	109.17	89.26	91.65	89.54	75.69	80.24	-33.48 31%	-28.93 26%
Estland	29.88	28.70	65.45*	75.01	50.70	84.79		9.78**
Portugal	17.68	14.54	16.06	110.15*	110.32	119.26		9.11**

Het betreft opgerichte bedrijven met om het even welke juridische vorm.

* Voor Estland en Portugal werden pas vanaf 2003 respectievelijk 2004 eenmanszaken in rekening gebracht. Dit verklaart de 'sprongen' in start-up rate. Bij de andere landen zijn de eenmanszaken overal in rekening gebracht.

** Voor Estland en Portugal werd de evolutie over de periode 2003-2006 respectievelijk 2004-2006 opgenomen.

n.b.: niet beschikbaar

Bron: EUROSTAT voor het aantal opgerichte bedrijven; OECD voor het aantal inwoners.

De opstartgraad was in 2007 het hoogst in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (88,4), het tweede hoogst in het Vlaamse Gewest (65,9) en het laagst in het Waalse Gewest (57,7). Tussen 1990 en 2007 zien we globaal een stijging van de opstartgraad (52%). De opstartgraad steeg in de drie Gewesten, maar de toename was relatief gezien groter in het Vlaamse Gewest (60%) dan in het Brussels Hoofdstedelijk (40%) en het Waalse Gewest (36%).

De trend was niet constant positief. In 1999 was er in de drie Gewesten een terugval. Vanaf 2003 zien we een sterke en vrij constante stijging in de opstartgraden. Mogelijk liggen recente beleidsmaatregelen op het vlak van financiering, kennis- en talentontwikkeling, innovatie en internationalisatie mee aan de basis van deze stijging. Ook het stimuleren van een ondernemerschapsklimaat kan hiertoe bijgedragen hebben. Tot slot kunnen de (pogingen tot) administratieve vereenvoudiging en het stimuleren van ondernemerschap in het onderwijs een positieve stimulans gegeven hebben. In Wallonië en Brussel werden gelijkaardige stappen gezet. In Wallonië ligt de nadruk onder ande-

re op peterschapsprojecten, financiële ondersteuning en incubatiecentra. In Brussel tracht men de oprichting en ontwikkeling van ondernemingen te steunen door de versterking van de diensten voor de begeleiding van bedrijven (bv. Brussels Agentschap voor de Onderneming (BAO)), het waarborgen van de toegang tot krediet en financiering voor ondernemingen via het Brussels Waarborgfonds en de Gewestelijke Ontwikkelingsmaatschappij voor Brussel en het vereenvoudigen van administratieve procedures.

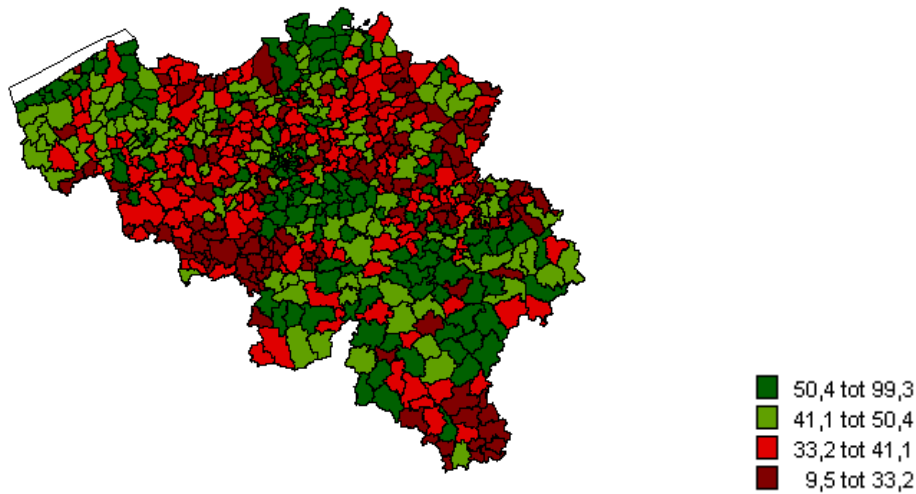
Evaluatiestudies van bovenstaande maatregelen zijn niet voorhanden. Wel rapporteerde de GEM-studie van 2006 (Clarysse et al., 2006) over de (evolutie in) percepties aangaande het ondernemerschapsklimaat in België. De onderzoekers deden hiervoor beroep op 25 experts met diverse achtergronden. Hoewel er nog marge is voor verbetering, rapporteerden deze experts voor de periode 2000-2006 een merkbare verbetering van de gerichtheid op ondernemerschap in het onderwijssysteem, in de sociaal-culturele normen met betrekking tot ondernemerschap, in R&D transfer en in het overheidsbeleid. Of deze positieve trends aan de basis liggen van de opgetekende stijging in het aantal opgestarte ondernemingen is niet hard te maken. Laat het er ons op houden dat het globale klimaat meer ondernemerschaps-'minded' geworden is en dat dit de positieve keuze voor ondernemerschap bevordert heeft.

3. Startend ondernemerschap: regionale diversiteit

Achter de gemiddelde cijfers op gewestniveau gaat een grote regionale diversiteit schuil. Figuren 2 en 3 geven de verschillen weer op gemeentelijk niveau voor 1990 respectievelijk 2007. Voor de groepering van regio's naar opstartgraad werden de kwartielgrenzen van de opstartgraad in 1990 gebruikt. In 1990 had één vierde van alle gemeenten een opstartgraad lager dan of gelijk aan 33,2 (donkerrood gekleurde regio's); nog eens 25% een opstartgraad groter dan 33,2 maar kleiner dan of gelijk aan 41,1 (licht rood gekleurde regio's); etc.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (62,86) en de provincie Waals-Brabant (59,52) waren in 1990 de meest ondernemende regio's (donkergroen ingekleurd), gevolgd door de arrondissementen Veurne (57,34), Dinant (54,04), Bastenaken (52,02), Marche-en-Famenne (51,24) en Brugge (51,11). De minst ondernemende regio's in termen van aantal startende ondernemingen per 10.000 inwoners (donkerrood ingekleurd) waren de arrondissementen Aarlen (27,21), Virton (28,20), Moeskroen (28,83) en Bergen (30,09).

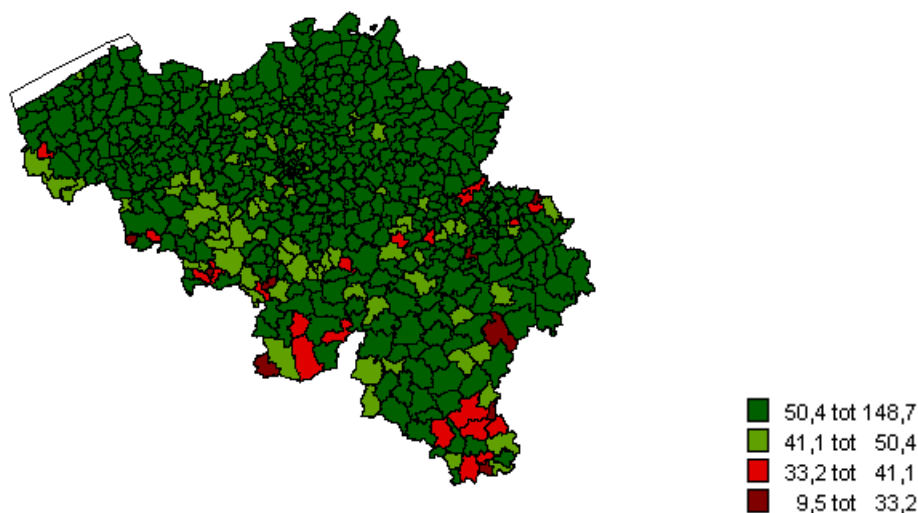
Figuur 2. Start-up rates op gemeentelijk niveau in 1990

Bron: Eigen bewerking van gegevens uit VKBO (SVR)

Gebruiken we dezelfde kwartielgrenzen voor de opstartgraad in 2007, dan zien we dat bijna alle gemeenten donkergroen zijn ingekleurd. Dit bevestigt de globale trend van stijgend startend ondernemerschap in de drie Gewesten. Bovendien is de maximum opstartgraad gestegen van 99,3 (Elsene) startende ondernemingen per 10.000 inwoners in 1990 naar 148,7 (Brussel) in 2007. De enkele gemeenten die in 2007 nog steeds een vrij lage opstartgraad kenden, vinden we vooral terug in het Waalse Gewest.

Figuur 3. Start-up rates op gemeentelijk niveau in 2007

Bron: Eigen bewerking van gegevens uit VKBO (SVR)

De belangrijkste determinanten van regionale verschillen in opstartgraad zijn volgens internationaal onderzoek de bevolkingsdichtheid (+), de werkloosheidsgraad (+), het lokale overheidsbeleid rond ondernemerschap (effect afhankelijk van de maatregel), de beschikbaarheid van financiering (+), de inkomensgroei (+), het opleidingsniveau van de bevolking (+) en de industriële structuur van de regio en wijzigingen hierin (o.a. Armington & Acs, 2002; Lee et al., 2004). Voor elke regio zal de

mix van bovenstaande factoren anders zijn, maar wel mee bepalend voor de opstartgraad. We verduidelijken dit aan de hand van enkele voorbeelden. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft volgende combinatie van factoren wellicht een impact op het ondernemende karakter van het gewest: een hoge werkloosheidsgraad en hoge bevolkingsdichtheid, de centrale geografische ligging in Europa, het politieke belang van Brussel, het toerisme en een eigen gewestelijk ondernemersschapsbeleid. In Brugge, waar de werkloosheidsgraad laag is, spelen ongetwijfeld het toerisme en de relatief hoge bevolkingsdichtheid een belangrijke rol in de verklaring van het hoge startende ondernemerschap. De arrondissementen Aarlen en Virton worden dan weer gekenmerkt door een lage opstartgraad wat mogelijk bepaald wordt door een lage bevolkingsdichtheid en de nabijheid van het Groothertogdom Luxemburg waar veel werkgelegenheid is.

We kunnen dit alles momenteel voor Vlaanderen en België niet sluitend toetsen. Voor de bevolkingsdichtheid, het gemiddelde inkomen en de werkloosheidsgraad hebben we per gemeente wel data voor 2005 (FOD Economie, 2005; Steunpunt WSE, 2005). Uit deze gegevens kunnen we enkele algemene verbanden afleiden. In lijn met bestaand onderzoek vinden we een positieve en significante samenhang tussen de bevolkingsdichtheid en de opstartgraad enerzijds (0.15^{***}) en het gemiddelde inkomen en de opstartgraad anderzijds (0.18^{***}). Beide positieve correlaties wijzen op agglomeratie-effecten (Armington & Acs, 2002). In regio's met een hoge bevolkingsdichtheid en hoge inkomens is de kans op een grote afzetmarkt voor producten of diensten het hoogst. Dit trekt startende bedrijven aan. De opstartgraad en werkloosheidsgraad hangen negatief samen (-0.22^{***}). Dit negatieve verband kan mogelijk verklaard worden door ons sterk uitgebouwd socia-lezekerheidssysteem. Door in tijden van werkloosheid een vervangingsinkomen te voorzien, zijn mensen minder geneigd om zelfstandig te worden enkel en alleen uit noodzaak. Dit is wél het geval in landen met een minder sterk sociaal vangnet (e.g. Schuetze, 2000). Het is natuurlijk ook best mogelijk dat regio's met veel opstartactiviteit ook veel werkgelegenheid creëren, en op die manier de werkloosheidsgraad drukken; een relatie die we precies willen toetsen in dit WSE Report.

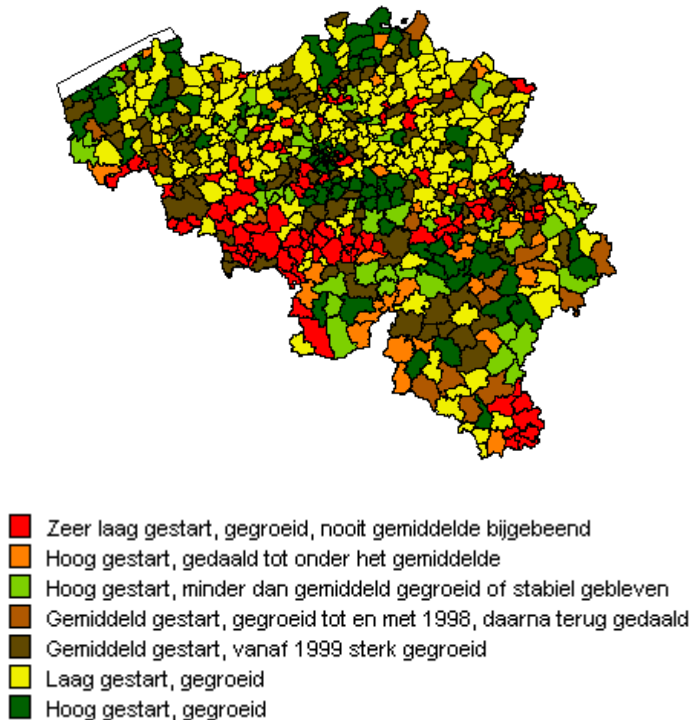
Niet alleen achter de gemiddelde opstartgraad maar ook achter de globale stijging schuilen grote verschillen op gemeentelijk niveau. Figuur 4 toont de kaart van België volgens evolutie in opstartgraad in de periode 1990-2007. We onderscheiden verschillende clusters³ van gemeenten op basis van (1) hun opstartgraad in 1990, in 1998, in 2007, (2) het verschil in opstartgraad tussen 1990 en 2007, tussen 1990 en 1998, tussen 1998 en 2007 en (3) de standaarddeviatie van de tijdreeks (een maat voor de grilligheid van of volatiliteit in het groeipatroon).

Een *eerste groep* van gemeenten (donkergroen; N=84), is deze van gemeenten die al in 1990 een (zeer) hoge opstartgraad hadden en die sindsdien nog (sterk) gegroeid zijn. Ze situeren zich voornamelijk in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Waals-Brabant, Antwerpen, West-Vlaanderen en de arrondissementen Hoei en Marche- en-Famenne. Een *tweede groep* (geel; N=188) is deze van gemeenten die een lager dan gemiddelde opstartgraad hadden in 1990, maar die doorheen de periode 1990-2007 sterk gegroeid zijn, tot een gemiddeld of zelfs hoog niveau. Een meerderheid hiervan situeert zich in Vlaanderen. Een *derde groep* (lichtgroen; N=53) bestaat uit gemeenten die een relatief hoge opstartgraad hadden in 1990, maar die vervolgens minder dan gemiddeld gegroeid of zelfs stabiel gebleven zijn. Deze zijn gelijkmatig verspreid over Vlaanderen en Wallonië. Een *vierde groep* (rood; N=98) bestaat uit gemeenten die een zeer lage opstartgraad hadden in 1990 en die, ondanks hun groei, nooit de gemiddelde opstartgraad bijgebeend hebben. Deze gemeenten bevinden zich voornamelijk in de provincies Henegouwen en Luxemburg. Een *vijfde groep* (oranje; N=32) van voornamelijk Waalse gemeenten is hoog gestart, maar heeft het peloton doorheen de tijd voor zich moeten laten. De opstartgraad is gedaald en terug gestegen, maar nooit meer boven een gemiddelde opstartgraad. Een *zesde groep* (donkerbruin; N=115) van gemeenten,

³ Hiërarchische clusteranalyse, Ward-methode. Een detailoverzicht van de gemeenten in elke cluster is terug te vinden in bijlage 1. Sommige clusters zijn in de bijlage verder opgesplitst. Deze clusters werden samengenomen in de figuur om deze overzichtelijk te houden.

verspreid over Vlaanderen en Wallonië, met een gemiddelde opstartgraad in 1990 is vrij stabiel gebleven tot 1998. Vanaf 1999 kenden ze een sterke groei. *Groep zeven* (lichtbruin; N=18), tot slot, vertoont juist het omgekeerde patroon. De opstartgraad kende een hoge groei tot 1998, maar is in de volgende periode terug gedaald. Deze gemeenten situeren zich vooral in het Waalse Gewest.

Figuur 4. Clusters van gemeenten op basis van de evolutie in start-up rate in de periode 1990 - 2007

Bron: Eigen bewerking van gegevens uit VKBO (SVR)

4. Startend ondernemerschap, werkzaamheid en werkloosheid

Uit de gepresenteerde cijferreeksen blijkt dat het met de evolutie van startend ondernemerschap sinds 1990 goed zit. Of dit werkelijk goed nieuws is, hangt onder meer af van de aard van startend ondernemerschap. Gaat het eerder om *necessity entrepreneurship* of om *opportunity entrepreneurship* (Thurik et al., 2008)? We spreken van *necessity entrepreneurship* wanneer de beslissing om een eigen onderneming op te starten gestuurd wordt door een situatie van werkloosheid of geringe kansen op een aantrekkelijke job in loondienst. De veronderstelling is dat dit type ondernemerschap niet altijd succesvol is, in termen van overlevingskansen, omzet- en tewerkstellingsgroei. Mensen die langere tijd werkloos geweest zijn, hebben niet altijd het finaciaal kapitaal of ondernemerstalent dat nodig is om een bedrijf op te richten. Bovendien vloeit dit type ondernemerschap vaak voort uit noodzaak en niet uit een goed idee, wat de levensvatbaarheid kan ondermijnen. Wanneer mensen, ongeacht hun arbeidsmarktpositie, een onderneming starten omdat zich (veelbelovende) marktopportunities voordoen, dan spreken we van *opportunity entrepreneurship*. Van deze startende ondernemingen wordt wel verwacht dat ze op middellange en lange termijn overleven en zelfs arbeidsplaatsen creëren. Het type startend ondernemerschap en de gevolgen voor de werkgelegenheid kunnen van regio tot regio verschillend zijn.

Over redenen van opstart hebben we geen gegevens. Wel hebben we gegevens over de werkzaamheids- en de werkloosheidsgraad op gemeentelijk niveau. Figuur 5 geeft clusters van gemeenten weer op basis van de combinatie van opstartgraad, werkzaamheids- en werkloosheidsgraad in 2007.⁴ Het geeft een indicatie van de mate waarin regionale verschillen in de huidige opstartgraad gestuurd worden door de economische situatie. Regio's met een hoge opstart-, lage werkzaamheids- en hoge werkloosheidsgraad duiden mogelijk op een hoge aanwezigheid van ondernemerschap uit noodzaak. Deze regio's zullen wellicht gekenmerkt worden door een hoge exit van ondernemingen en beperkte jobcreatie.

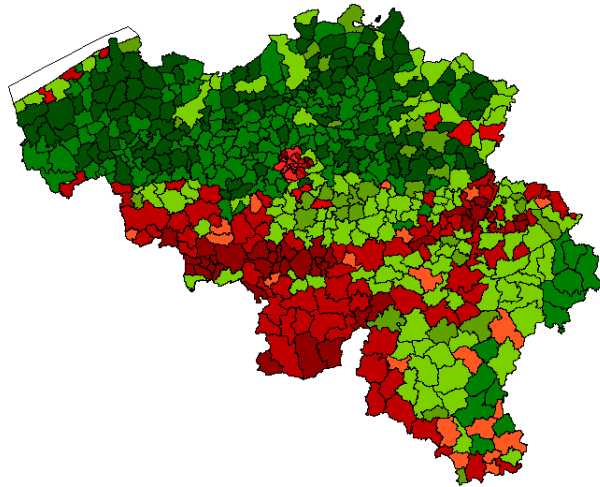
Ook hier zien we een grote regionale diversiteit op gemeentelijk niveau, maar de profielverschillen tussen het Vlaamse Gewest enerzijds en het Brussels Hoofdstedelijk en Waalse Gewest anderzijds komen hier zeer scherp naar voren. Vlaanderen is overwegend groen gekleurd. Op enkele uitzonderingen na, tekenen bijna alle Vlaamse gemeenten gemiddelde tot hoge werkzaamheidsgraden en gemiddelde tot lage werkloosheidsgraden op. Opvallend is wel dat we twee groepen onderscheiden in Vlaanderen. Gemeenten die sterke arbeidsmarktprestaties combineren met een zeer hoge opstartgraad en gemeenten die dat niet doen en een relatief lage opstartgraad optekenen.

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest kleurt rood. De voorgaande cijfers wezen op een (zeer) hoge opstartgraad. Uit deze figuur blijkt dat Brussels startend ondernemerschap samengaat met een hoge werkloosheidsgraad en een lage werkzaamheidsgraad. In het Waalse Gewest vinden we meer variatie. Vooral de provincie Henegouwen, delen van de provincies Namen en Luxemburg en een gordel van gemeenten uit de provincies Namen en Luik kleuren rood. Ze combineren (zeer) lage opstartgraden met hoge werkloosheids- en lage werkzaamheidscijfers. De vrij ondernemende provincie Waals-Brabant scoort gemiddeld op werkzaamheid en werkloosheid.

---

4 Hiërarchische clusteranalyse, Ward-methode. Een detailoverzicht van de gemeenten in elke cluster is terug te vinden in bijlage 2.

Figuur 5. Clusters van gemeenten op basis van de start-up rate, de werkzaamheidsgraad en de werkloosheidsgraad in 2007

- Zeer lage startup rate en werkzaamheidsgraad en zeer hoge werkloosheidsgraad
- Lage startup rate en werkzaamheidsgraad en hoge werkloosheidsgraad
- Zeer hoge startup rate, lage werkzaamheids- en gemiddelde werkloosheidsgraad
- Zeer hoge startup rate, zeer lage werkzaamheids- en zeer hoge werkloosheidsgraad
- Zeer lage startup rate, gemiddelde werkzaamheids- en werkloosheidsgraad
- Gemiddelde startup rate, werkzaamheids- en werkloosheidsgraad
- Zeer hoge startup rate en gemiddelde werkzaamheids- en werkloosheidsgraad
- Lage startup rate en werkloosheidsgraad en hoge werkzaamheidsgraad
- Hoge startup rate en werkzaamheidsgraad, lage werkloosheidsgraad

Bron: Eigen bewerking van gegevens uit VKBO (SVR) en van Steunpunt WSE⁵

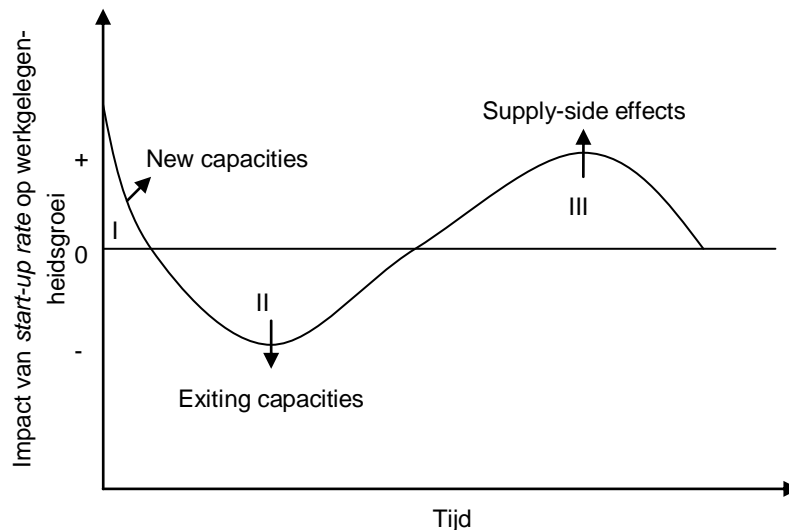
Hieruit zouden we kunnen afleiden dat startende ondernemingen in Vlaanderen wellicht tot werkgelegenheidsgroei leiden; startende ondernemingen in het Brussels Hoofdstedelijk gewest niet of slechts in beperkte mate; en startende ondernemingen in het Waalse Gewest wel of niet, afhankelijk van de regio.

⁵ Voor de periode 1997-2002: "NIS Volkstelling, RIZIV, RSZ-LATG, RSZPPO, RSVZ, VDAB, BGDA (Bewerking Steunpunt WAV)". Voor de periode 2003-2007: "Vlaamse Arbeidsrekening o.b.v. FOD Economie - Bevolkingsstatistieken (Bewerking Steunpunt WSE/Departement WSE)".

5. Startend ondernemerschap en werkgelegenheidsgroei

De Winne & Sels (2008) maken een onderscheid tussen werkgelegenheidseffecten op de korte, middellange en lange termijn (Figuur 6).

Figuur 6. De impact van startend ondernemerschap op de werkgelegenheid

Bron: Gebaseerd op Fritsch (2008)

Wanneer een ondernemer een opportuniteit erkent en de markt betreedt, dan is er een direct effect op de werkgelegenheid, hetzij omdat de ondernemer werkloos was, hetzij omdat door zijn/haar vertrek als loontrekkende doorgaans een positie vacant wordt die door iemand anders kan worden ingevuld. Wanneer de ondernemer vanaf dag één werknemers in dienst heeft, is dit *directe positieve kortetermijneffect* evident nog groter (Figuur 6 – I).

Door de grote concurrentie zal slechts een deel van de starters overleven. De nieuwe ondernemingen die wél overeind blijven, kunnen door hun doelmatigheid en doeltreffendheid bestaande ondernemingen overtroeven en zelfs uit de markt duwen. De sterkere starters komen bovendien doorgaans meer innovatief voor de dag op het vlak van organisatiemodel en dienst of product. Wat oudere organisaties lijden inderdaad vaak onder de ‘wet van de remmende voorsprong’. Samenvat, een aanzienlijk deel van de starters is niet voldoende competitief en verlaat de markt. De competitieve starters dwingen minder efficiënte bedrijven om de productie te verlagen of zelfs de markt te verlaten. Bij een constant niveau van productie zal bovenstaand selectieproces leiden tot een *netto-daling in de werkgelegenheid op middellange termijn* (Figuur 6 – II). Door efficiëntiewinsten zijn namelijk minder productiefactoren (in casu arbeid) nodig om eenzelfde hoeveelheid te produceren.

Op lange termijn kunnen er uiteindelijk *indirecte positieve effecten* zijn voor de werkgelegenheid (Figuur 6 – III). Zo kunnen de nieuwe ondernemingen het bestaande aanbod van producten en diensten verder uitbreiden, en bijgevolg nieuwe markten aanboren. Ze kunnen ook met radicaal nieuwe producten of diensten op de markt komen. Hun activiteiten hoeven dan niet onmiddellijk

schade toe te brengen aan bestaande bedrijven. Wanneer het nieuwe aanbod aanslaat bij de consument, dan is er potentieel voor de nieuwe onderneming om te groeien. Dit kan de werkgelegenheid stuwen, terwijl er in andere bedrijven niet noodzakelijk jobs verloren gaan. Integendeel, er kunnen belangrijke spillovereffecten zijn naar andere bedrijven (bv. aanmaak van onderdelen voor de nieuwe aangeboden producten en diensten).

Bovenstaande logica werd in diverse studies en verschillende landen getest aan de hand van longitudinale data (Acs en Mueller, 2008; Baptista et al., 2008; Carod et al., 2008; Carree en Thurik, 2008; Fritsch en Mueller, 2004; Fritsch en Mueller, 2008; Mueller et al., 2008; van Stel en Storey, 2004; van Stel en Suddle, 2008). De meerderheid van de resultaten wijst inderdaad in de richting van verschillende effecten op korte (*new capacities*, jobcreatie), middellange (*exiting capacities*, jobdestructie) en lange termijn (*supply-side effects*, jobcreatie). In wat volgt, willen we deze logica testen voor België en de verschillende regio's.

Specifiek zijn we geïnteresseerd in de impact van de opstartgraden op de werkgelegenheidscreatie op gemeentelijk niveau. Om deze impact zowel op korte als langere termijn na te gaan, maken we gebruik van de opstartgraad in deze periode en in vorige periodes. Concreet ziet het empirische model er als volgt uit:

$$\Delta L_{it,it-2} = a + \sum_{j=0}^{12} b_j START_{it-j} + cDensity_{it} + i_i + t_t + u_{it}$$

waarbij de werkgelegenheidscreatie wordt gemeten als de groei in de tewerkstelling op gemeentelijk niveau tussen jaar t en jaar t-2 ($\Delta L_{it,it-2}$). Om de korte- en lange-termijneffecten van de opstartgraden op de werkgelegenheidscreatie na te gaan, wordt de opstartgraad van zowel de huidige periode t als van de vorige periodes (met een maximum van 12 jaar vertraging) opgenomen als onafhankelijke variabele. De bevolkingsdichtheid van de regio ($Density_{it}$) wordt opgenomen als bijkomende controlevariabele. Verder worden er regio- en tijdsdummies opgenomen in het model (i_i en t_t), dit om te controleren voor eventuele andere regio- en tijdsgebonden invloeden.

Methodologische noot. Gezien het aantal starters per gemeente sterk gecorreleerd is doorheen de tijd, ontstaan er multicollineariteitsproblemen wanneer bovenstaand empirisch model wordt geschat met de kleinste kwadraten (KK) methode.⁶ Concreet zorgt de hoge graad van persistentie in de opstartgraden ervoor dat het moeilijk is om een precieze (correcte) schatting te bekomen van de afzonderlijke coëfficiënten voor de opstartgraden op basis van de KK-methode. We volgen de adviezen uit de wetenschappelijke literatuur (zie Mueller, 2008 voor een overzicht) en benaderen het model omwille van dit persistentieprobleem als een *distributed lag model*. Concreet worden er bepaalde beperkingen opgelegd aan de coëfficiënten van het model zoals hierboven weergegeven,⁷ waardoor het mogelijk wordt om een correcte inschatting te maken van de impact van de opstartgraden in verschillende, opeenvolgende jaren op de werkgelegenheidsgroei.

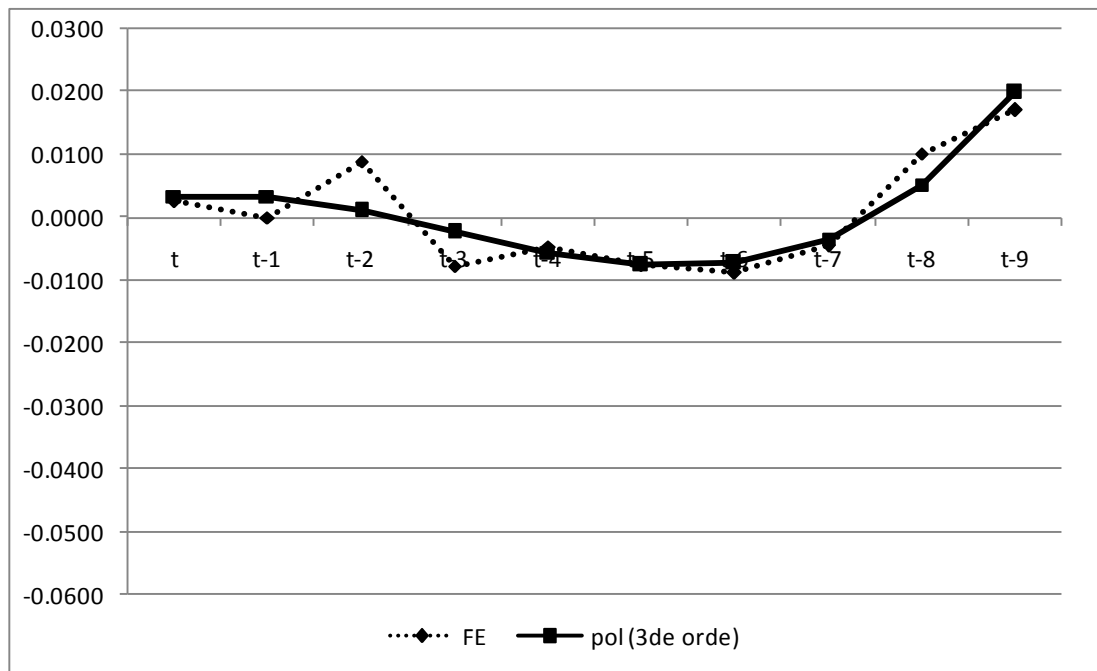
In wat volgt worden de resultaten van deze analyse, voor België en afzonderlijk voor Vlaanderen, Wallonië en Brussel, grafisch weergegeven. De horizontale as verwijst telkens naar de relevante

6 De correlaties tussen de opstartgraden in opeenvolgende periodes bedragen in bijna alle gevallen meer dan 0.50.

7 Concreet veronderstelt deze schattingsmethode, ook wel de Almon lag procedure genoemd, dat de werkgelegenheidscreatie zich geleidelijk aanpast aan de opstartgraden; en dat deze geleidelijke aanpassing benaderd kan worden door een polynoom van een lagere orde dan de lag lengte van de opstartgraad. Deze laatste veronderstelling impliceert dat de Almon lag procedure resulteert in een kleiner aantal coëfficiënten dan de KK-methode, waardoor de methode eveneens efficiënter is dan de KK-methode (Gujarati, 2003: 689). De orde van de polynoom en de maximale vertraging (lag) van de opstartgraad worden gekozen door het Akaike Information Criterion (AIC) en Schwarz Information Criterion (SIC) voor verschillende specificaties onderling te vergelijken. Het model met de laagste waarde voor zowel AIC als SIC is het voorkeursmodel (Gujarati, 2003: 537).

tijdperiode van de opstartgraad (t tot t-12) en de verticale as naar de impact van de opstartgraad op de werkgelegenheidsgroei (de coëfficiënt). In elke figuur worden de resultaten van het KK-model (stippellijn) vergeleken met de resultaten van de Almon lag procedure (volle lijn). Door de resultaten op deze manier weer te geven, zijn ze direct vergelijkbaar met het verwachte theoretische patroon zoals weergegeven in figuur 6.

Figuur 7. Start-up rate en groei in werkgelegenheid (België – alle gemeenten)

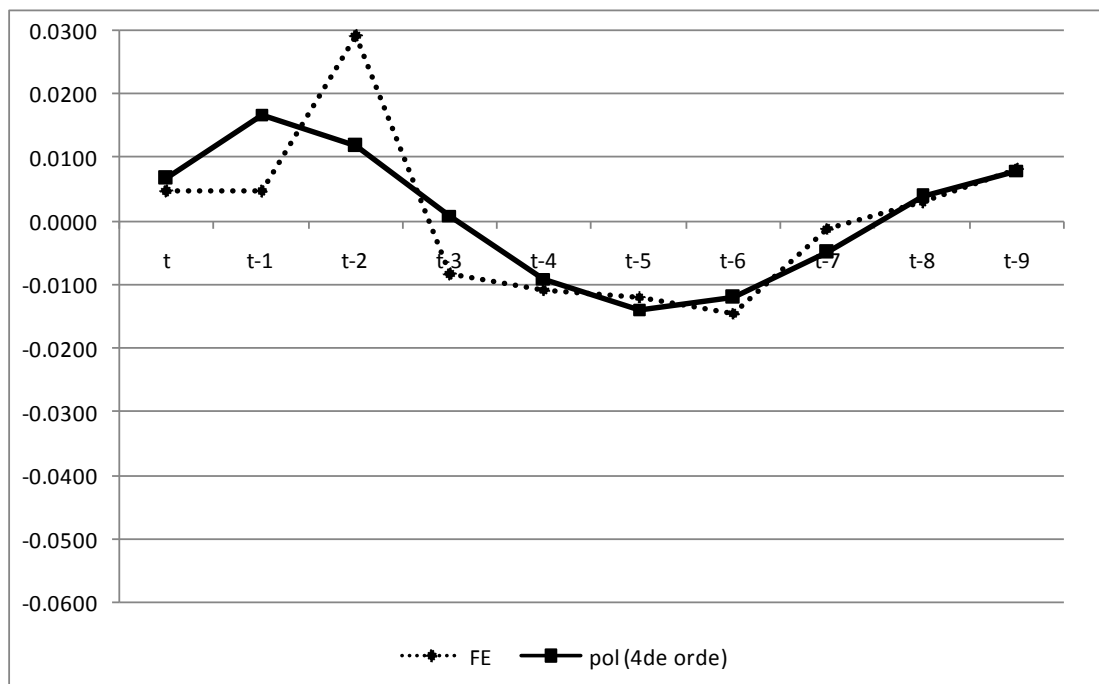
Bron: Eigen bewerking van gegevens uit VKBO (SVR) en van Steunpunt WSE

Figuur 7 toont deze resultaten op Belgisch niveau. Ze bevestigen grotendeels de theoretische verwachting. Er is een klein, maar positief direct (onmiddellijk, segment I in figuur 6) effect van opstartgraden op de werkgelegenheidscreatie. Vanaf periode t-3 (middellange termijn, segment II in figuur 6) worden de effecten negatief, om na 7 periodes (lange termijn, segment III in figuur 6) opnieuw positief te worden. Het totale effect van startende ondernemingen (segment I + II + III) op de werkgelegenheidsgroei is licht positief, de waarde bedraagt 0.006. Deze waarde is echter niet significant verschillend van nul.

Wanneer we de resultaten specifiek voor Vlaanderen evalueren (Figuur 8), vinden we een patroon dat vergelijkbaar is met het patroon weergegeven in Figuur 7. De positieve kortetermijneffecten en de negatieve middellangetermijneffecten zijn echter meer uitgesproken. Dit patroon toont aan dat starters in Vlaanderen op korte termijn een positieve bijdrage leveren aan de werkgelegenheidscreatie in de regio. Hoewel succesvolle starters ook op middellange termijn zullen blijven groeien en dus blijvend bijdragen aan de werkgelegenheidscreatie, zorgen zij mogelijk ook voor *crowding-out* effecten bij hun concurrenten, die onder druk van de nieuwe toetredingen hun activiteiten moeten inkrimpen of de markt zelfs moeten verlaten. Wanneer de nieuwe starters bovendien innovatief zijn en deze innovaties arbeidsbesparend zijn, zullen de nieuwe starters minder werknemers tewerk stellen in vergelijking met de concurrenten die ze uit de markt duwen. Dit proces geeft aanleiding tot de negatieve middellangetermijnimpact in Figuur 7. Op lange termijn speelt dit *crowding-out* effect veel minder en bijgevolg worden de effecten op de werkgelegenheidsgroei opnieuw positief.

Het totale effect is ook voor Vlaanderen licht positief met een waarde van 0.009, maar blijkt ook hier niet significant verschillend van nul te zijn. Bij deze resultaten moeten kanttekeningen geplaatst te worden. Ten eerste, de afhankelijke variabele in de analyse is de groei in de tewerkstelling op gemeentelijk niveau. Voor de analyses voor Vlaanderen is deze variabele gebaseerd op de aantallen Vlaamse inwoners die werken, los van de vraag of zij ook in een Vlaamse gemeente werken. De groei in werkgelegenheid gecreëerd door Vlaamse starters kan dus overschat worden omdat een groot aantal Vlamingen naar Brussel of Wallonië pendelen om te gaan werken. Het is met andere woorden mogelijk dat Brusselse of Waalse starters jobs creëren, die vervolgens door Vlamingen worden ingenomen. Het omgekeerde kan ook, maar de aantallen pendelaars uit Brussel en Wallonië die in Vlaanderen werken, is kleiner (Boey & Vroman, 2008). Ten tweede kunnen vragen gesteld worden bij de positieve kortetermijneffecten. Van Stel en Suddle (2008) stellen in de Nederlandse context vast dat startende ondernemers voornamelijk loontrekkenden waren voor hun overstap én dat de meerderheid niet onmiddellijk personeel in dienst heeft. Dit impliceert dat er geen netto jobcreatie plaatsvindt, tenzij de vroegere functie van de ondernemer onmiddellijk kan worden ingevuld door een werkloze. Ze vermoeden bijgevolg dat wanneer ondernemers een bedrijf starten vanuit de erkenning van marktopportunities en intrinsieke drijfveren (bv. eigen baas willen zijn), eerder dan vanuit noodzaak (bv. vlucht uit de werkloosheid), het effect minder positief is op korte termijn.

Figuur 8. Start-up rate en groei in werkgelegenheid (Vlaams Gewest)

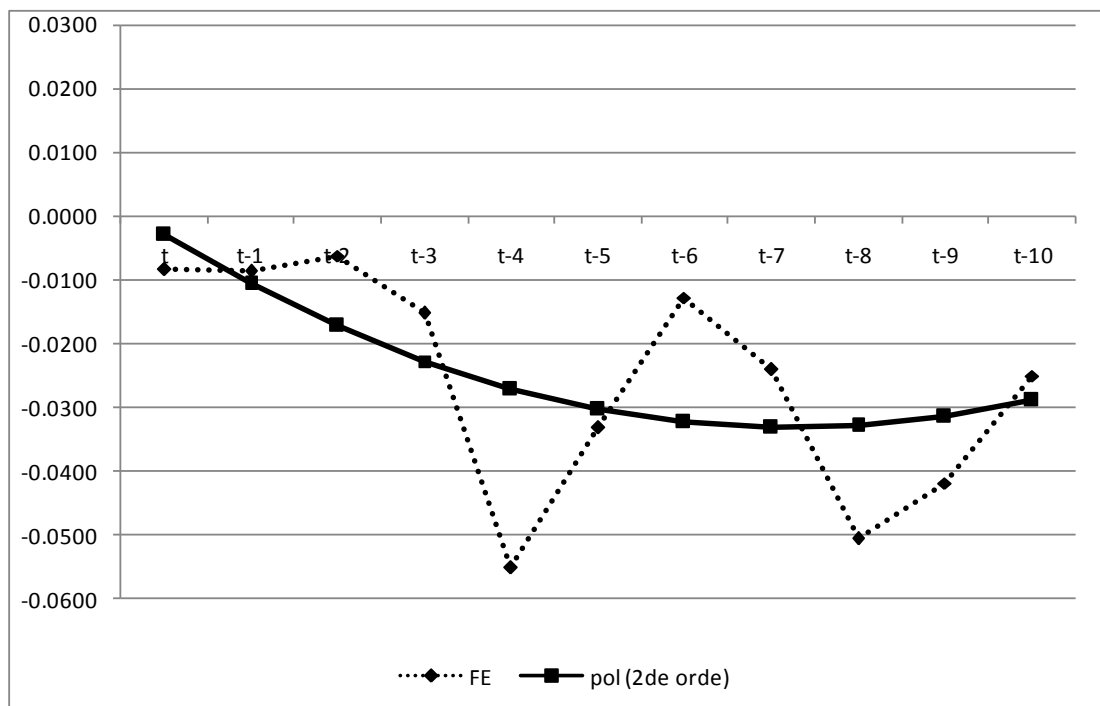
Bron: Eigen bewerking van gegevens uit VKBO (SVR) en van Steunpunt WSE

Het positieve effect uit de analyses schrijven ze dan ook toe aan een causaliteitsprobleem. Deze endogeniteit wordt veroorzaakt doordat potentiële ondernemers, die zich bevinden in een regio die het economisch goed doet en waar netto werkgelegenheidscreatie plaatsvindt, mogelijk sneller nieuwe opportuniteiten zullen aangrijpen en een nieuwe zaak opstarten in vergelijking met potentiële ondernemers in minder succesvolle regio's. Als deze situatie zich voordoet, zullen de korte-

termijneffecten van de starters op de werkgelegenheidsgroei inderdaad overschat worden. We interpreteren de positieve kortetermijnresultaten voor Vlaanderen dan ook met omzichtigheid.⁸

De resultaten voor Brussel worden weergegeven in Figuur 9. In tegenstelling tot wat opgaat voor Vlaanderen, is er in Brussel geen positieve impact van de opstartgraden op de werkgelegenheidscreatie. Zowel op korte, middellange als lange termijn zijn de coëfficiënten in figuur 9 negatief. Het totale effect bedraagt -0,26 en is significant. Om deze resultaten te kunnen verklaren, is het belangrijk om bijkomende inzichten te verkrijgen in het profiel van de Brusselse starters.

Figuur 9. Start-up rate en groei in werkgelegenheid (Brussels Hoofdstedelijk Gewest)

Bron: Eigen bewerking van gegevens uit VKBO (SVR) en van Steunpunt WSE

In de tweejaarlijkse studie uitgevoerd door het Brusselse Agentschap voor de Onderneming (2007), wordt het profiel van de Brusselse starters geanalyseerd. Uit deze analyse komen verschillende interessante trends naar voor. Zo oefent 18,8% van de Brusselse starters de zelfstandige activiteit uit als bijberoep, niet als hoofdberoep. Bovendien verklaart 48,8% van de 440 ondervraagde starters dat het hoofddoel om een zaak op te richten het “zichzelf verschaffen van werk” is. 38,8% heeft als doel een kleine onderneming op te starten met slechts enkele werknemers en 12,7% hoopt binnen vijf jaar dertig tot veertig mensen tewerk te stellen. Daar komt nog bij dat slechts 5% van de starters in 2006 voordien werkloos was. Deze cijfers suggereren dat een grote groep van starters in Brussel zowel op korte als op lange termijn weinig of geen werkgelegenheid creëren.

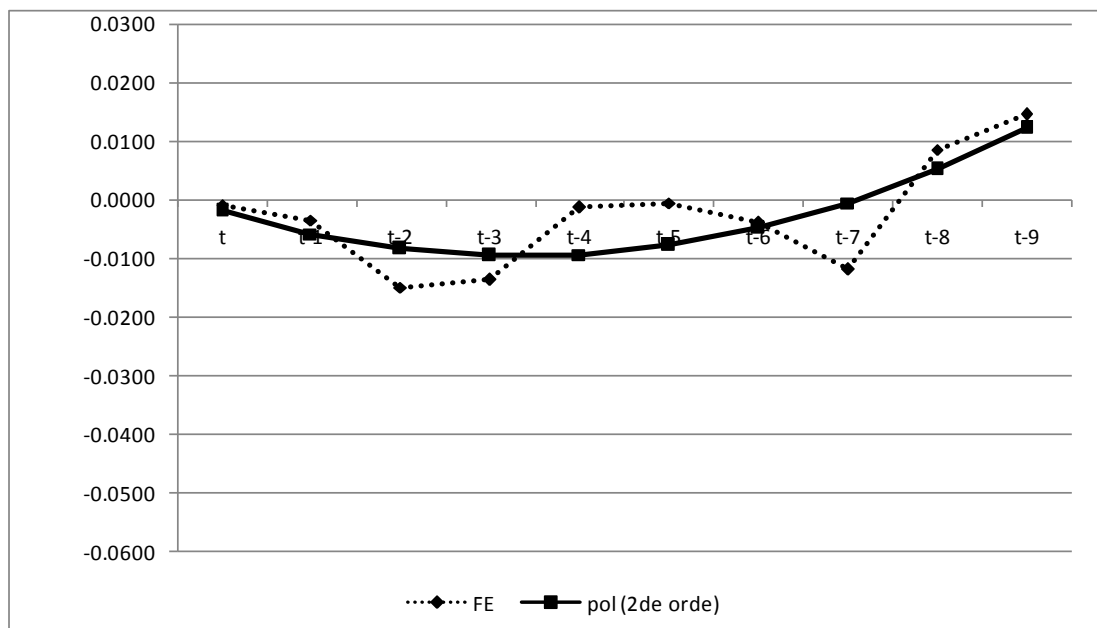
Hoewel deze trends verklaren waarom de impact van de start-ups op de werkgelegenheidscreatie in Brussel niet significant positief is, verklaren ze niet waarom de impact zowel op korte als lange termijn negatief is. De verklaring hiervoor is waarschijnlijk te vinden in de pendelbewegingen (cf. supra). Van de 667 000 in Brussel tewerkgestelde personen, woont slechts 46,62% ook effectief in

8 We trachten hiervoor te controleren door de vertraagde afhankelijke variabele toe te voegen aan het model, zoals gesuggereerd door Van Stel en Suddle (2008). De korte termijn positieve impact van de start-ups op de werkgelegenheidsgroei blijft in dat geval behouden, maar is wel kleiner.

Brussel. Ongeveer 34% woont in Vlaanderen, de overige 19% woont in Wallonië (Boey & Vroman, 2008). Het is bijgevolg mogelijk dat de start-ups in Brussel wel een positieve invloed hebben op het aantal arbeidsplaatsen in de regio, maar dat deze bijkomende arbeidsplaatsen voornamelijk ingevuld worden door pendelaars. Een verklaring voor dit fenomeen kan gevonden worden in de sterke ontwikkeling van de diensteneconomie tijdens de laatste jaren enerzijds en het profiel van de Brusselse bevolking op beroepsactieve leeftijd anderzijds. De stijgende vraag naar hooggeschoolde arbeidskrachten, gecombineerd met een grote aanwezigheid van werkzoekende allochtonen, een hoge werkloosheid bij kortgeschoolden en een hoog aandeel langdurig werklozen, kunnen verklaren waarom er een mismatch is tussen de vraag naar personeel bij nieuwe starters en het Brusselse arbeidsaanbod (Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid, 2009).

De resultaten voor het Waalse Gewest worden in Figuur 10 weergegeven. De langetermijneffecten van de start-ups op de werkgelegenheidscreatie zijn, net als in Vlaanderen, positief. De korte- en middellangetermijnimpact zijn echter negatief. De totale impact van de opstartgraad op de werkgelegenheidscreatie in Wallonië is negatief, maar net als in Vlaanderen is dit effect niet significant verschillend van nul. Baptista et al. (2008) vinden een gelijkaardig patroon terug voor Portugal. Het negatieve effect op korte termijn verklaren ze onder andere door het type starters (bv. het type bedrijfsactiviteiten, efficiëntie en innovatief karakter van de starter). De sterke vertraging in positieve effecten wijten de auteurs aan een gebrek aan succesvolle innovatieve starters en aan een hoge rigiditeit van product- en arbeidsmarkten. Dit kan mogelijk ook opgaan voor Wallonië. Een voorbeeld is de grote afhankelijkheid van toerisme. Toeristische regio's met veel horeca en evenementenbureaus op een nagenoeg verzadigde markt zullen bij de *entry* van een succesvolle starter in de toeristische sector bestaande bedrijven wellicht snel ten onder zien gaan. Ook de lagere bevolkingsdichtheid in Wallonië in vergelijking met Vlaanderen kan ervoor zorgen dat er minder agglomeratie-effecten spelen en dat starters daarom minder snel groeien of minder innovatief zijn. Het hoger aandeel langdurig werklozen in de totale werkloze bevolking kan tot slot een verklaring zijn voor een lagere aanwezigheid van innovatieve starters die vaak hoge kwalificaties vereisen bij hun personeel.

Figuur 10. Start-up rate en groei in werkgelegenheid (Waals Gewest)

Bron: Eigen bewerking van gegevens uit VKBO (SVR) en van Steunpunt WSE

6. Conclusie en beleidsaanbevelingen

Het geloof in de economische waarde van 'meer ondernemerschap' is diep geworteld in onze visie op Vlaams economisch beleid. Eén cruciale hoeksteen van het ondernemerschapsbeleid is het stimuleren van het aantal starters. Meer starters is goed, zo wordt verondersteld. Goed voor de economische groei, hefboom voor innovatie, prima voor de werkgelegenheid. Dus ondersteunen we ze met startleningen, solidaire leningen, beroepskredieten, fiscale steunmaatregelen, (para)fiscale kortingen bij aanwervingen, waarborgen, administratief 'lichte' procedures, etc.

Als meer starters inderdaad leidt tot sterkere economische prestaties, dan hebben we goed nieuws. We maakten immers duidelijk dat we, in vergelijking met de OESO-partners, een comparatief hoge opstartgraad kennen in het Vlaamse Gewest. We toonden ook aan dat deze opstartgraad vrij spectaculair gestegen is in de periode 1990-2007; een stijging die in het Vlaamse Gewest met 60% beduidend hoger was dan in het Brussels Hoofdstedelijk (40%) en het Waalse Gewest (36%). Met onze kleurrijke kaarten demonstreerden we overigens dat de gemeenten die een hoge groei in de opstartgraad succesvol combineren met hoge werkzaamheid en lage werkloosheid zich bijna uitsluitend in het Vlaamse Gewest situeren. Met deze blijde boodschap trekken we de lijn van onze bijdrage aan het Jaarboek 2008 door. We roeiden er met behoorlijk wat internationaal vergelijkend cijfermateriaal in tegen de stroom van negativisme over de Vlaamse risicoaversie (Sels, De Winne & Booghmans, 2008).

Maar nu komt de hamvraag. Wat kopen we met deze erg behoorlijke en flink gestegen opstartgraad? De statistieken zijn leuk. Met wat dichtertelijke vrijheid zet je ze zonder enig probleem om in een hartverwarmend beeld van de noeste Vlaamse entrepreneur. Allemaal ondernemer, nu! Maar inderdaad, wat kopen we ermee? Blijkbaar niet al te veel nieuwe jobs, zo leren onze robuuste econometrische schattingen. Voor Vlaanderen stelden we vast dat een verhoging van de opstartgraad op korte termijn een positieve bijdrage kan leveren aan de werkgelegenheidscreatie in de regio. Maar die starters die overleven zorgen op hun beurt voor *crowding-out* effecten bij hun concurrenten, die onder druk van de nieuwe toetredingen hun activiteiten moeten inkrimpen of de markt zelfs moeten verlaten. Op lange termijn worden de effecten van de opstartgraad op de werkgelegenheidsgroei, volledig in lijn met de theoretische verwachting, opnieuw positief. Het totale effect is eveneens licht positief, maar ... niet significant verschillend van nul. Magertjes, met andere woorden.

We zouden hier natuurlijk kunnen uit concluderen dat van beleidswege in eerste instantie ingezet moet worden op sterkere prikkels voor jobcreatie of aanwerving door startende ondernemingen. Zulk advies zou echter getuigen van een gebrek aan erkenning van de grote inspanningen die de overheid op dit vlak nu al levert. België wordt in internationale vergelijkingen van de steun voor een eerste aanwerving immers als een 'best practice' gezien (Europese Commissie, 2005). Terwijl de meeste lidstaten helemaal geen speciale stimuleringsmaatregelen voor jobcreatie in eenmanszaken of kleine bedrijven hebben, zet de Belgische overheid sterk in met de doelgroepvermindering 'eerste aanwervingen'. Deze gunt de werkgever gedurende enkele kwartalen een substantiële vermindering van werkgeversbijdragen voor de aanwerving van een eerste, tweede en derde werknemer. Voor zover andere landen met soortgelijke maatregelen experimenteren, zijn ze vaak gekoppeld aan specifieke kansgroepen zoals werkloze werkzoekenden, ouderen, etc. Niet zo in België. We kennen overigens nog belangrijke hefbomen voor jobcreatie. Zo kent Vlaanderen een sterk netwerk van sociale secretariaten die zich specialiseren in kleine ondernemingen en de ondernemer op een professionele wijze door het wettelijk en administratief kluwen loodsen. Verder hebben de automatiseringsinspanningen een belangrijke impact in termen van administratieve vereenvoudiging. Zo werd de elektronische DIMONA-aangifte – nog voor ze definitief ingevoerd werd in 2003 – eveneens als een best practice naar voor geschoven door de Europese Commissie (ENSR, 2002). Slotsom: weinig progressiemarge mogelijk in tijden van schaarste.

Overigens moeten we ons de vraag durven stellen of een substantiële versterking van dit type aanwervingsprikkels een groot effect zou hebben. We betwijfelen het, en wel omdat werkgelegenheids-groei geen objectief is voor de doorsnee starter. We associëren de term 'starter' graag met innovatief ondernemerschap, innovatie, verandering, dynamiek, groei. Terwijl wij het natuurlijk 'maar' hebben over het opstarten van een eigen zaak. De activiteit die daarbij opgestart wordt, is vaak veel minder 'exotisch' dan we in ons discours over ondernemerschap laten uitschijnen. Het krioelt immers van de handelaars, bakkers, cafébazen, doorgegroeide bouwvakkers, etc. De voorkeur van deze starters gaat doorgaans uit naar sectoren met in eerste instantie ene lage intrededrempel (en daardoor opmerkelijk genoeg ook hoge falingsrisico's), en niet zozeer naar bedrijfstakken met sterke groeiomogelijkheden. Mensen die een zaak opstarten zijn zelden 'ondernemers' in de zin van mensen die bedrijven bouwen die instaan voor groei, jobcreatie en welvaart. Neen, het zijn in eerste instantie 'zelfstandigen', die vooral gericht zijn op het zoeken naar een (beter) substituuat voor loon. Jobcreatie maakt zelden deel uit van dat plan en versterking van de aanwervingsprikkels verandert daar vermoedelijk weinig aan.

Opvallend is dat ook in heel wat andere Westerse landen de grootste twijfels groeien omtrent de netto jobcreatie door startende ondernemingen (zie o.a. Acs en Armington, 2004; Knaup, 2005; Shane, 2009). Mooi maar misschien ook wat ontmoedigend is de oefening van Knaup (2005). Hij volgde de volledige cohorte van in 1998 opgestarte Amerikaanse ondernemingen (met minstens één werknemer). En wat blijkt? Het aantal jobs dat vernietigd wordt door bedrijven die in hun tweede, derde, vierde of vijfde jaar alweer sluiten overstijgt aanzienlijk het aantal jobs dat gecreëerd wordt door de expansie van de startende bedrijven die wél overleven. Dit is overigens een mooie descriptieve staving (intussen bevestigd met Duitse en Zweedse data) van het negatieve middellangetermijneffect (jobdestructie) dat we ook voor Vlaanderen blootlegden. Shane (2009) berekende, eveneens voor de VS, dat gemiddeld 43 mensen moeten proberen een bedrijf op te starten om uit deze geweldige inspanning één decennium later 9 jobs te puren. Negen! Uit 43 starterspogingen!

Natuurlijk is jobcreatie slechts één doel in economisch beleid. Het is niet omdat we vaststellen dat een stijgende opstartgraad zich niet of nauwelijks in enige netto jobcreatie vertaalt dat een stijging van het aantal starters economisch van geen tel zou zijn. Toch wordt ook de bijdrage aan economische groei geregeld in twijfel getrokken. Gezien het profiel van de doorsnee starter, draagt vermoedelijk slechts een klein deel substantieel bij aan groei, internationalisering, technologie 'spillovers' of radicale innovatie. Amerikaanse data suggereren alvast dat economische groei sterker gediend is door de expansie van bestaande bedrijven dan door de opstart van nieuwe ondernemingen (Haltiwanger, Lane & Speltzer, 1999). Internationale vergelijkingen wijzen overigens uit dat naarmate landen economisch meer welvarend worden, de creatie van nieuwe ondernemingen terugloopt (Noorderhaven et al., 2004; Shane, 2009).

Als de bijdrage in termen van netto jobcreatie zo mager is en ook de stuwning van economische groei uitblijft, waarom zetten we dan toch zo halstarrig in op een stijging van de opstartgraad? Onder de niet mis te verstane titel 'why encouraging more people to become entrepreneurs is bad public policy' omschrijft Shane (2009) de hele idee dat een hogere opstartgraad de economie ten goede komt als een gevaarlijke mythe. Wat we dan wél moeten doen? Eigenlijk kennen we het antwoord: de focus richten op de kleine deelpopulatie van ondernemingen met hoog groeipotentieel. Groei realiseren en jobs creëren is geen kwestie van aantallen, van 'zoveel mogelijk' nieuwe bedrijfsactiviteit. Meer opstart maakt weinig verschil. Veel belangrijker is *wat* precies opgestart wordt. We moeten maximaal inzetten op bedrijven met een hoog groeipotentieel, voor gerichte ondersteuning van de vermoedelijk erg kleine groep nieuwe bedrijven die verantwoordelijk zijn voor een disproportioneel groot aandeel van welvaarts- en jobcreatie.

Dat is natuurlijk makkelijk gezegd. Maar hoe selecteren we dan die 'high potentials' onder de bedrijfjes? Gezien ze hun maatschappelijke meerwaarde gemiddeld pas vele jaren na de eigenlijke

opstart opleveren, zijn ze moeilijk 'op voorhand' te identificeren. Maar dat mag geen excuus zijn en ons niet verleiden tot 'schieten met hagel en hopen dat er een eend voorbij vliegt' (lees: inzetten op een grote kudde starters, in de hoop dat de kudde toch enkele gazellen in haar buik verbergt). Misschien moet de overheid zich in haar ondersteuningsbeleid meer gedragen zoals een venture capitalist, en haar tijd en energie vooral investeren in de identificatie, ondersteuning en opvolging van buitengewone, beloftevolle projecten. Als ze in haar identificatieproces in eerste instantie kijkt naar die ondernemingen die daadwerkelijk ondersteund worden door venture capitalists, zal ze overigens niet ver van haar doelgroep verwijderd zijn.

7. Afsluitende noot

Naast de inhoudelijke conclusies en beleidsaanbevelingen die de analyses opleveren, is er natuurlijk ook een methodologische les om te onthouden. We hopen met de gepresenteerde analyses te kunnen verduidelijken dat monitoring van de arbeidsmarkt en de integratie van databestanden in een geïntegreerde arbeidsrekening niet alleen leidt tot de gekende trendlijnen, conjunctuurindicatoren of descriptieve rapporteringen over de stand van de arbeidsmarkt. Ook meer diepgaande analyses die gericht zijn op causale uitspraken behoren dankzij de nauwgezette integratie-inspanningen steeds meer tot de mogelijkheden. Dat dit veel bijkomende inzichten kan opleveren in de werkelijke bijdrage van beleidsinspanningen – in dit rapport vooral op het domein van ondernemerschap – hebben we hopelijk voldoende overtuigend aangetoond. Wat de analyses uit dit rapport betreft, zal in elk geval gemikt worden op een actualisering. De vele inspanningen rond ondernemerschap in het afgelopen decennium zouden de vorm van de Vlaamse curve wel eens in positieve zin kunnen beïnvloeden wanneer we ook 2008 meenemen in de analyse. Over de erfenis die 2009 op onze arbeidsmarkt heeft nagelaten, zullen we het dan maar niet hebben.

Referenties

- Armington, C. & Acs, Z. 2002. The determinants of regional variation in new firm formation. *Regional Studies*, 36(1): 33-35.
- Acs, Z.J. & Armington, C. 2004. Employment growth and entrepreneurial activity in cities. *Regional Studies*, 38(8):911-927.
- Acs, Z.J. & Mueller, P. 2008. Employment effects of business dynamics: Mice, Gazelles and Elephants. *Small Business Economics*, 30: 85-100.
- Baptista, R., Escária, V. & Madruga, P. 2008. Entrepreneurship, regional development and job creation: the case of Portugal. *Small Business Economics*, 30: 49-58.
- Boey, R. & Vroman, P. 2008. *Nota Interregionale mobiliteit*. Departement Werk en Sociale Economie. <http://www.werk.be> (18/08/2009)
- Brussels Agentschap voor de Onderneming. 2007. *Starters 2006: Identiteitskaart van de starters in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*.
- Brussels Observatorium voor de Werkgelegenheid. 2009. *Evolutie van de werkgelegenheid en de werkloosheid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest: 1989-2009*. <http://www.actiris.be/> (30/06/2009).
- Carod, J.M.A., Solís, D.L. & Bofarull, M.M. 2008. New business formation and employment growth: some evidence for the Spanish manufacturing industry. *Small Business Economics*, 30: 73-84.
- Carree, M. & Thurik, R. 2008. The Lag Structure of the Impact of Business Ownership on Economic Performance in OECD Countries. *Small Business Economics*, 30: 101-110.
- De Winne, S. & Sels, L. 2008. Ondernemend Vlaanderen. Startende ondernemingen onder de loep. In: Sels, L. et al. (Eds.), *Jaarboek van het Steunpunt Ondernemen en Internationaal Ondernemen*, p. 60 - 84. Roeselare: Roularta.
- Foster, L., Haltiwanger, J. & Krizan, C. J. 2006. Market selection, reallocation, and restructuring in the us retail trade sector in the 1990s. *Review of Economics & Statistics*, 88: 748-758.
- Fritsch, M. 2008. How does new business formation affect regional development? Introduction to the special issue. *Small Business Economics*, 30: 1-14.
- Fritsch, M. & Mueller, P. 2008. The effect of new business formation on regional development over time: the case of Germany. *Small Business Economics*, 30: 15-29.
- FOD Economie, 2005. <http://mineco.fgov.be/> (30/06/2009).
- Gujarati, D.N. 2003. *Basic Econometrics. 4th Edition*. New York: McGraw-Hill Higher Education, 966 p.
- Haltiwanger, J., Lane, J. & Speltzer, J. 1999. Productivity differences across employers : The roles of employer size, age, and human capital. *American Economic Review Papers and Proceedings*, 89(2): 94-98.
- Herremans, W. 2007. *Concept Vlaamse Arbeidsrekening*. Leuven: Steunpunt WSE

- Knaup, A. 2005. Survival and longevity in the business employment dynamics data. *Monthly Labor Review*, May, 50-56.
- Lee, S.Y., Florida, R. & Acs, Z. 2004. Creativity and entrepreneurship : a regional analysis of new firm formation. *Regional Studies*, 38: 879-891.
- Mueller, P., van Stel, A. & Storey, D.J. 2008. The effects of new firm formation on regional development over time: The case of Great Britain. *Small Business Economics*, 30: 59-71.
- Noorderhaven, N., Thurik, A.R., Wennekers, S. & Van Stel, A. 2004. The role of dissatisfaction and per capita income in explaining self-employment across 15 European countries. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(5): 447-466.
- Schuetze, H.J. 2000. Taxes, economic conditions and recent trends in males self-employment: A Canada-US comparison. *Labour Economics*, 7(5): 507-544.
- Sels, L., De Winne, S. & Booghmans, M. 2008. Hoezo, Vlaanderen niet ondernemend? De ondernemersgraad in Europees perspectief. In: Sels, L. et al. (Eds.), *Jaarboek van het Steunpunt Ondernemen en Internationaal Ondernemen*, p. 23-59. Roeselare: Roularta.
- Shae, S. 2009. Why encouraging more people to become entrepreneurs is bad public policy. *Small Business Economics*, 33: 141-149.
- Steunpunt WSE, 2005. www.steunpuntwse.be (30/06/2009).
- Startpunt voor Werk en Sociale Economie. 2007. www.werk.be (30/06/2009).
- SVR. 2010. *Het profiel van de Vlaamse onderneming in 2010*. SVR-Webartikel 2010/6. Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering
- van Stel, A. & Suddle, K. 2008. The impact of new firm formation on regional development in the Netherlands. *Small Business Economics*, 30: 31-47.

Bijlage 1

Groep 1 (donkergroen)

Cluster 1: Gemeenten die hoog gestart zijn en bovendien sterk gegroeid zijn (n=37)

GESVES	WINGENE	KRUISSHOUTEM
OUD-TURNHOUT	INCOURT	HASSELT
VORST	SCHAARBEEK	PERWIJS
SINT-JOOST-TEN-NODE	KAPELLEN	CHAUMONT-GISTOUX
LA ROCHE-EN-ARDENNE	ETTERBEEK	SCHILDE
WAASMUNSTER	UKKEL	SINT-GILLIS
MERKSPLAS	ALVERINGEM	BRUSSEL
BORGLOON	WALHAIN	SINT-MARTENS-LATEM
GELDENAKEN	OUDEGEM	HOOGSTRATEN
AALTER	KEERBERGEN	ELSENE
OOSTKAMP	TINTIGNY	BAARLE-HERTOG
DIKSMUIDE	ZONNEBEKE	
DESTELBERGEN	AUBEL	

Cluster 2: Gemeenten die zeer hoog gestart zijn en licht gegroeid zijn (n=47)

DURBUY	KOKSIJDE	ANDERLECHT
PHILIPPEVILLE	EIGENBRAKEL	ANTWERPEN
ZOERSEL	BRECHT	BERLARE

RAMILLIES	WATERLOO	BIEVRE
LA BRUYERE	WAVER	SOMME-LEUZE
MALLE	HAMOIS	MIDDELKERKE
WATERMAAL-BOSVOORDE	OHEY	MONT-SAINT-GUIBERT
DAMME	VERLAINE	FROIDCHAPELLE
ITTER	ZUIENKERKE	OUFFET
LIBIN	TERHULPEN	MANHAY
AMEL	MODAVE	HAVELANGE
TIELT-WINGE	BEVER	WEISMES
AARTSELAAR	KASTEELBRAKEL	NIEUWPOORT
ZAVENTEM	WUUSTWEZEL	HOUFFALIZE
SINT-LAMBRECHTS- WOLUWE	GRAVEN	LASNE
RIXENSART	KNOKKE-HEIST	

Groep 2 (geel)

Cluster 3: Gemeenten die zeer laag gestart zijn, gegroeid zijn tot een gemiddelde opstartgraad in 1998 en vanaf 1999 heel sterk gegroeid zijn (n=14)

BAELEN	MESEN	HOREBEKE
GEETBETS	HOESELT	BERLOZ
HOEGAARDEN	GINGELOM	NASSOGNE
KORTENAKEN	HOUYET	HEERS
ROUVROY	HERBEUMONT	

Cluster 4: Gemeenten die laag gestart zijn, maar gegroeid zijn tot het gemiddelde (n=174)

GRIMBERGEN	STAVELOT	KRUIBEKE
ERPE-MERE	ROTSELAAR	PERUWELZ
ZOMERGEM	IEPER	ZOTTEGEM
KORTEMARK	MEEUWEN-GRUITRODE	EVERE
FEXHE-LE-HAUT-CLOCHER	MALDEGEM	SCHOTEN
BIERBEEK	HEIST-OP-DEN-BERG	AARSCHOT
DIEST	FRESNES-LEZ-ANVAING	MOESKROEN
LOMMEL	DENDERMONDE	BEVEREN
LONDERZEEL	LUBBEEK	LOVENDEGEM
OVERIJSE	TESSENDERLO	ZEDELGEM
LES BONS VILLERS	WILLEBROEK	WELLEN

WORTEGEM-PETEGEM	SINT-AMANDS	STEENOKKERZEEL
VORSELAAR	HAMONT-ACHEL	ASSESE
HOUTHALEN-HELCHTEREN	'S GRAVENBRAKEL	LINTER
NEUFCHATEAU	GERAARDSBERGEN	STADEN
ARDOOIE	MAASEIK	KAMPENHOUT
KALMTHOUT	ZINGEM	HULDENBERG
KNESSELARE	AWANS	LOKEREN
OUDENAARDE	KASTERLEE	OUD-HEVERLEE
STEKENE	BOCHOLT	INGELMUNSTER
WELKENRAEDT	NIEL	MOORSLEDE
BOUTERSEM	BILZEN	ELZELE
HAACHT	WIJNEGEM	GAVERE
HARELBEKE	ZONHOVEN	PALISEUL
TROOZ	SINT-TRUIDEN	KOEKELARE
MOL	GENT	HERENTHOUT
FAIMES	ETALLE	TERNAT
SHELLE	DESSEL	BERLAAR
AALST	MONTIGNY-LE-TILLEUL	KLUISBERGEN
ZWEVEGEM	WESTERLO	TONGEREN
STABROEK	WACHTEBEKE	HANNUIT
GENK	LE ROEULX	RIEMST

WICHELEN	NINOVE	MECHELEN
LEUVEN	SINT-LAUREINS	
NAZARETH	IZEGEM	
DEERLIJK	ANTHISNES	MOERBEKE
ICHTEGEM	OLNE	EVERGEM
ANDERLUES	VLOESBERG	GEEL
HERSTAL	ZOUTLEEUV	BUGGENHOUT
NIJLEN	DE PINTE	MEERHOUT
ECAUSSINES	WEZET	MACHELEN
RAEREN	EEKLO	WETTEREN
VILLERS- LA-VILLE	ARENDONK	DIEPENBEEK
PUTTE	JABBEKE	CHIEVRES
TORHOUT	BRUGGE	AS
REMICOURT	BEERSE	HERK-DE-STAD
LANAKEN	MAARKEDAL	BRASSCHAAT
ZEMST	HERENT	NEVELE
GALMAARDEN	VILVOORDE	GLABBEEK
HALEN	BALEN	PITTEM
LINT	LIMBURG	DEINZE
ZWIJNDRECHT	BRAIVES	
BURDINNE	DROGENBOS	ASSENEDE

HERENTALS

BUTGENBACH

HEUSDEN-ZOLDER

AVELGEM

VIELSALM

TIENEN

HERZELE

LUMMEN

BRUGELETTE

DILSEN-STOKKEM

RUISELEDE

RETIE

MOMIGNIES

COMBLAIN-AU-PONT

FLORENVILLE

MEIX-DEVANT-VIRTON

LOBBES

GOUVY

Groep 3 (lichtgroen)

Cluster 5: Gemeenten die relatief hoog gestart zijn en vervolgens stabiel of licht gegroeid zijn (n=53)

DILBEEK	LIER	MERCHTEM
TREMELO	LAARNE	POPERINGE
BASTENAKEN	OOSTERZELE	VILLERS-LE-BOUILLET
WEMMEL	AYWAILLE	BERTOAGNE
ASSE	METTET	HELECINE
PEER	ESNEUX	ROOSBEEK
JALHAY	CINEY	ANHEE
GISTEL	COURT-SAINT-ETIENNE	LINKEBEEK
EGHEZEE	NEUPRE	MERELBEKE
GEMBLOUX	SINT-KATELIJNE-WAVER	DENTERGEM
EDINGEN	OOSTENDE	VAUX-SUR-SURE
HOLSBEEK	EUPEN	ONHAYE
KONTICH	LOCHRISTI	YVOIR
DE HAAN	HERON	JUPRELLE
WALCOURT	COUVIN	CERFONTAINE
ROOSDAAL	LICHTERVELDE	VLETEREN
OPZULLIK	OOSTROZEBEKE	SANKT VITH
LONTZEN	FAUVILLERS	

Groep 4 (rood)

Cluster 6: Gemeenten die zeer laag gestart zijn en matig gegroeid zijn (n=98)

LEUZE-EN-HAINAUT	OUPEYE	FLERON
HULSHOUT	BORSBEEK	TERVUREN
PLOMBIERES	FLEURUS	AISEAU-PRESLES
LEDE	MORTSEL	KAPELLE-OP-DEN-BOS
BRUNEAUT	MANAGE	RUMST
ANDENNE	PONT-A-CELLES	MENEN
KOMEN-WAASTEN	CHARLEROI	ESTINNES
LIEDEKERKE	ZINNIK	MESSANCY
VERVIERS	LEOPOLDSBURG	FLEMALLE
BEGIJNENDIJK	WERVIK	KRAAINEM
WANZE	MORLANWELZ	BOUSSU
BORGWORM	BREDENE	SAINT-NICOLAS (LIEGE)
TUBEKE	COURCELLES	RONSE
AARLEN	BERGEN	SAINT-GHISLAIN
CHAPELLE-LEZ-HERLAIMONT	FRAMERIES	LA LOUVIERE
FONTAINE-L'EVEQUE	ANTOING	AMAY
DUFFEL	SINT-GENESIUS-RODE	KINROOI
ZELZATE	HAALERT	LAAKDAL

LANDEN	CHATELET	QUAREGNON
DISON	BELOEIL	KELMIS
CHIMAY	LEBBEKE	FARCIENNES
BEYNE-HEUSAY	AAT	SCHERPENHEUVEL
AUBANGE	HOEI	DENDERLEEUEW
PEPINSTER	HENSIES	FLOREFFE
MUSSON	JURBEKE	BRAKEL
SAINT-LEGER	LESSEN	ATTERT
GRACE-HOLLOGNE	RUMES	JEMEPPE-SUR-SAMBRE
SINT-PIETERS-LEEUEW	HABAY	BINCHE
SAMBREVILLE	SERAING	BITSINGEN
ESTAIMPUIS	MERBES-LE-CHATEAU	ERQUELINNES
HEMIKSEM	MARTELANGE	COLFONTAINE
MARCHIN	HALLE	DOUR
WEZEMBEEK-OPPEM	SIVRY-RANCE	

Groep 5 (oranje)

Cluster 7: Gemeenten die hoog zijn gestart, gedaald en terug gegroeid zijn maar onder het gemiddelde gebleven zijn (n=32)

BOOM	SPA	KUURNE
GROBBENDONK	FOSES-LA-VILLE	NEERPELT
HEUVELLAND	LIERDE	BLANKENBERGE

RIJKEVORSEL	SPRIMONT	VRESSE-SUR-SEMOIS
BEAUMONT	CLAVIER	SAINTE-ODE
TINLOT	OERLE	LENDELEDE
GEDINNE	ENGIS	DOISCHE
ZELE	VIRTON	WASSEIGES
HASTIERE	DINANT	DAVERDISSE
BEVEKOM	THUIN	
HOTTON	LIERNEUX	
VIROINVAL		

Groep 6 (donkerbruin)

Cluster 8: Gemeenten die initieel stabiel zijn gebleven en vanaf 1998 sterk gegroeid zijn (n=115)

LILLE	BEERNEM	HAM
ZUTENDAAL	RANST	MARCHE-EN-FAMENNE
ANS	TIELT	SINT-LIEVENS-HOUTEM
HERSELT	SOUMAGNE	OLEN
ROCHEFORT	SINT-NIKLAAS	WAARSCHOOT
ZANDHOVEN	BLEGNY	NIJVEL
GERPINNES	BORNEM	SINT-PIETERS-WOLUWE
TEMSE ZULTE	BERTEM	BOECHOUT
DE PANNE	BERINGEN	KORTENBERG
SENEFFE	HAMOIR	NAMEN

WIELSBEKE	MELLE	HOEILAART
VEURNE	HOOGLEDE	ESSEN
HOVE	JETTE	GEER
OVERPELT	WAREGEM	SOMBREFFE
BEAURAING	SINT-JANS-MOLENBEEK	HERVE
MEISE	EDEGEM	FERRIERES
BONHEIDEN	HECHTEL-EKSEL	LIBRAMONT-CHEVIGNY
KORTRIJK	CHAUDFONTAINE	BEERSEL
DALHEM	SINT-GILLIS-WAAS	ANZEGEM
NIEUWKERKE	ZWALM	BOORTMEERBEEK
GANSHOREN	LUIK	KORTESSEM
BREE	PEPINGEN	MONT-DE-L'ENCLUS
LEDEGEM	LANGEMARK-POELKAPELLE	ALKEN
MALMEDY	OTTIGNIES-LOUVAIN-LA-NEUVE	TURNHOUT
MAASMECHELEN HERNE	ROESELARE	GOOIK
MEULEBEKE	HAM-SUR-HEURE-NALINNES WEVELGEM	OUDENBURG
QUIEVRAIN	ORP-JAUCHE	OPWIJK
SAINT-GEORGES-SUR-MEUSE	VOSSELAAR	HAMME
DOORNIK	HOUTHULST	PUURS
PROFONDVILLE	SINT-AGATHA-BERCHEM	CELLES
KOEKELBERG	AFFLIGEM	FLORENNES

DONCEEL	QUEVY	GENEPIEN
SAINT-HUBERT	VOEREN	THIMISTER-CLERMONT
PECQ	TELLIN	WELLIN
NANDRIN	LENNIK	BEKKEVOORT
BERNISSART	CHASTRE	TENNEVILLE
THEUX	HONNELLES	
LIJSEM	WOMMELGEM	

Groep 7 (lichtbruin)

Cluster 9: Gemeentes die gemiddeld gestart zijn en een grillig groeipatroon vertonen (n=18)

STOUMONT	BURG-REULAND	BULLINGEN
RAVELS	EREZEE	CRISNEE
FERNELMONT	LEGLISE	LENS
LO-RENINGE	BOUILLON	TROIS-PONTS
BERTRIX	CHINY	SPIERE-HELKIJN
KAPRIJKE	OPGLABBEEK	RENDEUX

Bijlage 2

Cluster 1: Gemeentes met een hoge opstartgraad en werkzaamheidsgraad en een lage werkloosheidsgraad

BERLARE	DIKSMUIDE	NIJLEN
MALDEGEM	KAPRIJKE	DIEPENBEEK
SINT-LAUREINS	IZEGEM	KASTERLEE
ZWALM	NIEL	VOSSelaar
LO-RENINGE	PUTTE	KOEKELARE
RUISELEDE	LILLE	MEISE
KORTENAKEN	BRUGGE	MOORSLEDE
DEINZE	BOCHOLT	EDEGEM
NAZARETH	OVERPELT	MEEUWEN-GRUITRODE
NEVELE	WIJNEGEM	TESSENDERLO
WICHELEN	WAREGEM	ZOUTLEEUW
HOUTHULST	VEURNE	ALKEN
RETIE	JABBEKE	SCHOTEN
HAMME	ANZEGEM	BALEN
HALEN	AFFLIGEM	KNESSELARE
HERK-DE-STAD	MALLE	ROESELARE
ZEDELGEM	TORHOUT	AARTSELAAR

SINT-GILLIS-WAAS	ZONNEBEKE	HOESELT
HERNE	STEKENE	WELLEN
LENNIK	WIELSBEKE	OUDENAARDE
MELLE	BILZEN	KORTRIJK
BONHEIDEN	AARSCHOT	KALMTHOUT
LOVENDEGEM	WINGENE	KAPellen
WORTEGEM-PETEGEM	KORTENBERG	MERKSPLAS
GALMAARDEN	LEDEGEM	DESTELBERGEN
ALVERINGEM	ARENDONK	ZOERSEL
RANST	GEEL	HOEILAART
BORNEM	OUD-TURNHOUT	HOVE
BEERNEM	WAASMUNSTER	RAVELS
MEULEBEKE	NIEUWKERKE	BREE
LEUVEN	AALTER	TEMSE
ZONHOVEN	HOREBEKE	LOKEREN
BOECHOUT	BRECHT	WOMMELGEM
OPGLABBEEK	LINTER	DE PINTE
BIERBEEK	BEVER	DAMME
LUBBEEK	HECHTEL-EKSEL	VORSELAAR
BEKKEVOORT	RIEMST	MACHELEN
OOSTKAMP	ZANDHOVEN	SINT-TRUIDEN

PITTEM

KRUISSHOUTEM

Cluster 2: Gemeentes met een lage opstartgraad en werkloosheidsgraad en een hoge werkzaamheidsgraad

SCHERPENHEUVEL

HOOGLEDE

WEMMEL

ZELE

NINOVE

LAARNE

TIELT-WINGE

WERVIK

WEVELGEM

MERELBEKE

BOORTMEERBEEK

MORTSEL

LIER

OUD-HEVERLEE

WESTERLO

KORTESSEM

LINT

BUTGENBACH

PEER

KORTEMARK

KUURNE

ERPE-MERE

ZWEVEGEM

PEPINGEN

BEGIJNENDIJK

ICHTEGEM

KONTICH

HEUVELLAND

HOEGAARDEN

OUDENBURG

IEPER

TIELT

GRIMBERGEN

ZOTTEGEM

TIENEN

WAARSCHOOT

EVERGEM

HEERS

OLEN

DILBEEK

WILLEBROEK

BORSBEEK

LEDE

HERSELT

DENDERLEEuw

LONDERZEEL

SINT-KATELIJNE-WAVER

ARDOOIE

DEERLIJK

ZOMERGEM

LEBBEKE

GLABBEEK

BOOM

BRAKEL

STABROEK	LANDEN	HALLE
WUUSTWEZEL	HOLSBEEK	HAALERT
TERNAT	OOSTROZEBEKE	DENDERMONDE
OOSTERZELE	ZINGEM	HAACHT
HULSHOUT	ZWIJNDRECHT	TREMELO
VILVOORDE	GISTEL	DESSEL
GROBBENDONK	ROOSDAAL	LIEDEKERKE
LAAKDAL	HEIST-OP-DEN-BERG	MOERBEKE
BEVEREN	ROTSELAAR	HERENT
KRUIBEKE	BEERSE	BERTOEGNE
KAPELLE-OP-DEN-BOS	LICHTERVELDE	VAUX-SUR-SURE
MERCHTEM	STADEN	LENDELEDE
BOUTERSEM	HERZELE	BERLAAR
LANGEMARK-POELKAPELLE	HARELBEKE	KAMPENHOUT
LOCHRISTI	PUURS	ZULTE
ZUIENKERKE	STEENOKKERZEEL	POPERINGE
DUFFEL	ASSE	MEERHOUT
BEERSEL	WETTEREN	GAVERE
INGELMUNSTER	ETALLE	SINT-LIEVENS-HOUTEM
HERENTHOUT	MENEN	KLUISBERGEN
ASSENEDE	AVELGEM	AALST

GERAARDSBERGEN	HEMIKSEM	BUGGENHOUT
AMEL	SINT-PIETERS-LEEUEW	ATTERT
SANKT VITH	HULDENBERG	LEGLISE
BERTEM	SINT-AMANDS	EEKLO
GOOIK	RUMST	FAUVILLERS
OPWIJK	RIJKEVORSEL	DENTERGEM
WEISMES	ZEMST	VLETEREN
FAIMES	BREDENE	BULLINGEN
LIERDE	SCHELLE	BURG-REULAND
MAARKEDAL	OPZULLIK	
HERENTALS	BURDINNE	

Cluster 3: Gemeentes met een hoge opstartgraad en gemiddelde werkzaamheids- en werkloosheidsgraad

GINGELOM	WAVER	HASSELT
BORGLOON	HERBEUMONT	BRASSCHAAT
OUFFET	WALHAIN	KEERBERGEN
ROUVROY	THIMISTER-CLERMONT	NANDRIN
GENEPIEN	LUMMEN	LA ROCHE-EN-ARDENNE
GELDENAKEN	PECQ	HOOGSTRATEN
PERWIJS	NASSOGNE	GEETBETS
BAELEN	INCOURT	AUBEL

SCHILDE	LASNE	SINT-MARTENS-LATEM
KNOKKE-HEIST	HOUYET	
CHAUMONT-GISTOUX	BAARLE-HERTOG	

Cluster 4: Gemeentes met een gemiddelde opstartgraad, werkzaamheids- en werkloosheidsgraad

CLAVIER	GENT	GERPINNES
FERRIERES	AWANS	CHAUDFONTAINE
KINROOI	FEXHE-LE-HAUT-CLOCHER	STOUMONT
WACHTEBEKE	OLNE	OERLE
LES BONS VILLERS	TURNHOUT	BERTRIX
SAINT-HUBERT	HOUTHALEN-HELCHTEREN	ANTHISNES
DIEST	DE PANNE	JALHAY
SINT-NIKLAAS	LANAKEN	VILLERS-LA-VILLE
FRESNES-LEZ-ANVAING	MIDDELKERKE	BLEGNY
YVOIR	QUEVY	EGHEZEE
STAVELOT	GEMBLOUX	FERNELMONT
NEUFCHATEAU	LIJSEM	HERVE
ITTER	REMICOURT	HANNUIT
WELKENRAEDT	KASTEELBRAKEL	ZUTENDAAL
EUPEN	RAMILLIES	DILSEN-STOKKEM
GOUVY	MONT-DE-L'ENCLUS	SPRIMONT
MODAVE	SPIERE-HELKIJN	BASTENAKEN

SENEFFE	EIGENBRAKEL	KOKSIJDE
ROCHEFORT	TENNEVILLE	CRISNEE
AS	CHIEVRES	TINTIGNY
HAM	NEUPRE	PALISEUL
TELLIN	TONGEREN	WASSEIGES
OHEY	EDINGEN	CHASTRE
COURT-SAINT-ETIENNE	MOL	WELLIN
VLOESBERG	NEERPELT	LIERNEUX
ORP-JAUCHE	BEVEKOM	ZELZATE
MALMEDY	VERLAINE	PROFONDVILLE
MAASEIK	NIJVEL	VOEREN
HAMONT-ACHEL	HOTTON	BERINGEN
DE HAAN	ELZELE	GEER
BERLOZ	HAM-SUR-HEURE-NALINNES	HAMOIS
GESVES	THEUX	VIELSALM
DALHEM	SOMBREFFE	ZAVENTEM
LIBIN	CELLES	MONT-SAINT-GUIBERT
TINLOT	LOMMEL	GRAVEN
MANHAY	TROIS-PONTS	MONTIGNY-LE-TILLEUL
ASSESE	RIXENSART	SOMME-LEUZE
LA BRUYERE	MESEN	MESSANCY

LEOPOLDSBURG	BRAIVES	ANTWERPEN
MECHELEN	OVERIJSE	ESSEN
DONCEEL	TERVUREN	SINT-GENESIUS-RODE
LIBRAMONT-CHEVIGNY	HONNELLES	

Cluster 5: Gemeentes met een zeer lage opstartgraad en een gemiddelde werkzaamheids- en werkloosheidsgraad

LENS	ROOSBEEK	FLOREFFE
DAVERDISSE	HAVELANGE	HERON
CHINY	RUMES	JUPRELLE
MEIX-DEVANT-VIRTON	MARTELANGE	JURBEKE
HELECINE	SAINT-LEGER	LOBBES
SAINTE-ODE	AARLEN	HOUFFALIZE
LONTZEN	HABAY	MUSSON
LINKEBEEK	DROGENBOS	

Cluster 6: Gemeentes met een zeer hoge opstartgraad en een zeer lage werkzaamheids- en werkloosheidsgraad

ANDERLECHT	ETTERBEEK	VORST
KOEKELBERG	ELSENE	UKKEL
SINT-JANS-MOLENBEEK	SINT-GILLIS	BRUSSEL
SCHAARBEEK	SINT-JOOST-TEN-NODE	

Cluster 7: Gemeentes met een zeer hoge opstartgraad, een lage werkzaamheidsgraad en een gemiddelde werkloosheidsgraad

GENK	HEUSDEN-ZOLDER	TERHULPEN
MAASMECHELEN	NIEUWPOORT	WATERLOO
OUDEGEM	SINT-LAMBRECHTS- WOLUWE	OTTIGNIES-LOUVAIN-LA- NEUVE
WATERMAAL-BOSVOORDE	SINT-PIETERS-WOLUWE	

Cluster 8: Gemeentes met een lage opstartgraad en werkzaamheidsgraad en een hoge werkloosheidsgraad

DOORNIK	MOESKROEN	FLERON
NAMEN	ONHAYE	BEAUMONT
PONT-A-CELLES	FOSES-LA-VILLE	FLORENNES
RENDEUX	'S GRAVENBRAKEL	ANTOING
BRUNEHAUT	TROOZ	DOISCHE
WANZE	ECAUSSINES	ESTINNES
PEPINSTER	BITSINGEN	ANDENNE
CINEY	BLANKENBERGE	LEUZE-EN-HAINAUT
BRUGELETTE	OOSTENDE	ESNEUX
BORGWORM	SOUMAGNE	EREZEE
VILLERS-LE-BOUILLET	MARCHE-EN-FAMENNE	METTET
BIEVRE	SIVRY-RANCE	OUPEYE

ESTAIMPUIS	FLORENVILLE	BOUILLON
AUBANGE	ANS	JEMEPPE-SUR-SAMBRE
SAINT-GEORGES-SUR-MEUSE	WEZET	CERFONTAINE
TUBEKE	AAT	BERNISSART
THUIN	ANHEE	FROIDCHAPELLE
GEDINNE	PHILIPPEVILLE	ZINNIK
RONSE	GANSHOREN	PLOMBIERES
LESSEN	JETTE	MERBES-LE-CHATEAU
MARCHIN	CHIMAY	SINT-AGATHA-BERCHEM
AYWAILLE	BEYNE-HEUSAY	EVERE
DURBUY	LIMBURG	RAEREN
AMAY	KOMEN-WAASTEN	KRAAINEM
LE ROEULX	VIRTON	VRESSE-SUR-SEMOIS
HAMOIR	ENGIS	WEZEMBEEK-OPPEM
WALCOURT	FLEMALLE	COMBLAIN-AU-PONT
BELOEIL	BEAURAING	KELMIS
	SPA	

Cluster 9: Gemeentes met een zeer lage opstartgraad en werkzaamheidsgraad en een zeer hoge werkloosheidsgraad

ERQUELINNES	GRACE-HOLLOGNE	HOEI
SAMBREVILLE	BERGEN	DINANT
CHAPELLE-LEZ-HERLAIMONT	LA LOUVIERE	FRAMERIES
FONTAINE-L'EVEQUE	AISEAU-PRESLES	COUVIN
COURCELLES	HENSIES	BINCHE
MORLANWELZ	FLEURUS	HERSTAL
CHATELET	PERUWELZ	QUIEVRAIN
SERAING	VERVIERS	HASTIERE
MANAGE	VIROINVAL	ANDERLUES
SAINT-GHISLAIN	BOUSSU	
SAINT-NICOLAS (LIEGE)	LUIK	FARCIENNES
DOUR	QUAREGNON	DISON
CHARLEROI	COLFONTAINE	
MOMIGNIES		